

Дунаир зыгъэнэфырэр зы тыгъ, лъэпкъыр зыгъэлъэшырэр зыкIыныгъ!

ТЫЗЭКЪОТМЭ – ТЫЛЪЭШ!

№ № 88 — 89 (22059)

2020-рэ илъэс

МЭФЭКУ

ЖЪОНЫГЪУАКIЭМ и 21-рэ

Осэ гъэнэфагъэ илэп

кыхэтыутыгъэхэр ыкIи
нэмыкI кэбархэр
тисайт ижъугъэтхыт
WWW.ADYGVoice.RU

Адыгэ Республикэм и Правительствоэ игъэзет

124

ЖъоныгъуакIэм и 21-р — я XIX-рэ лIэшIэгъум щыIэгъэ Кавказ заом хэкIодагъэхэр агу кызыщагъэкIыжъырэ маф

Адыгэ Республикэм щыпсэухэу лъытэныгъэ зыфэтшIыхэрэр!

Непэ я XIX-рэ лIэшIэгъум щыIэгъэ Кавказ заом хэкIодагъэхэм яшъыгъо-шIэжъ маф.

Илъэс къэс жъоныгъуакIэм и 21-м тарихъым хэхъэгъэ хъугъэ-шIэгъэ гомылухэм ягугъу тэшIы, заом хэкIодагъэхэр тыгу къэтэгъэкIыжъых, зишъхъафитыныгъэ фэбэнэгъэ тятэжъ плашъэхэм псэемыблэжъыныгъэу ахэлъыгъэм, гукIуачIэу ялагъэм тарэгущо, мамырныгъэмрэ зэгурыланыгъэмрэ мэхъанэшхо зэрялэр зэхэтэшIэ.

НепэкIэ пшъэрыл лъапIэу тилэр блэкIыгъэм десэ хэтхызэ, лIэшIэгъу пчъагъэхэм къаклоцI лъэпкъым зэлугъэкIэгъэ культурэр, шэн-хабзэхэр лIэужыкIэхэм къафэтыухъумэныр, тичIыгу гупсэ нахъ зэтэгъэлпсыхъагъэ хъуным тишъыпкъэу тыдэлэжъэныр ары.

Я XIX-рэ лIэшIэгъум щыIэгъэ Кавказ заом хэкIодагъэхэр агу кызыщагъэкIыжъырэ мафэм тиреспубликэ ис лъэпкъ пстэуми языкIыныгъэ агъэпытэнэу, мамырэу, рэхъатэу псэунхэу, яунэгъо кIоцI зэгурыланыгъэ илъынэу тафэлъало.

Адыгеим кырыкIощтым шъузэригъэгумэкIырэмкIэ пшъэрыл анахъ къынхэри зэрэзэшIошъухышъуштхэм, Урысые Федерацием хэхъоныгъэ ышIыным тапэкIи шъукIуачIэ зэрешъухыплIэщтым тицыхъэ телъ.

Адыгэ Республикэм и ЛIышъхъэу, Урысые политикэ партией «Единая Россия» и Адыгэ регион къутамэ и Секретарэу КЪУМПIЫЛ Мурат

Адыгэ Республикэм и Къэралыгъо Совет – Хасэм и Тхьаматэу Владимир НАРОЖНЫЙ

Тызэзыпхырэр шIэжъыр ары

ЖъоныгъуакIэм и 21-р адыгэмэ яшъыгъо-шIэжъ мафэу загъэунэфыгъэр тарихъ шапхъэхэмкIэ пштэмэ бэдэдэ шIагъэп. Ар зэпхыгъэр я 19-рэ лIэшIэгъум тилъэпкъ кырыкIогъэ тхъамыкIагъор ары, ащ кыпкъырыкIи адыгэхэр дунаим итэкъухъагъэхэу зэрэщыпсэухэрэр тарихъым ыгъэунэфыгъэхэу зэкIэми ашIэ.

Сэ непэ зигугъу къэсшIымэ сшIоигъор ежъ шъыгъо-шIэжъ мафэм кырыкIуагъэр ыкIи мэхъанэу лъэпкъымкIэ илэр зэхъокIыгъэу зэрэхъугъэр ары.

Шъыпкъэ, уахътэми тищыIэныгъэ зэхъокIыныгъэу бэ кыхилъхъагъэр, тэри тишIэжъи, тизэхэшIыкIи нэмыкI шъыпкъэ хъугъэх. Мыщ лъапсэу фэхъугъэр зэхэп-

фын зыхъукIэ, гупшысэ зэфэшъхъафхэр гум кхэхъэх.

Апэрэу, Кавказ заом итарихъ атхынэу зырагъэжъагъэм щегъэжъагъэу анахъ

кыхъагъэщырэмэ ащыщ Iофыгъор политикэм епхыгъэ зэрэхъугъэр. Ау, зы упчIэ мыщ дэжъым къэтэджы: лъэпкъым кырыкIуагъэм ишъыпкъаплэ къэбгъэлъэгъо-ныр хабзэм иполитикэ пэшIуекIуа? Етлани, лъэпкъым жъалымыгъэкIэ дэпсэ-угъэ генералхэм ясаугъэтхэр зэрэщытхэр сыд фэдэ политика зыдиштэрэр?

Лъэпкъыр зэзыпхырэр шIэжъыр ары. Тыдэ щыIэхэ тилыхъужъхэм ясаугъэтхэр?

(ИкIэух я 3-рэ н. ит).

ГъэцэкIэжьиныхэр зэрэлъыкIуатэхэрэм зыщигъэгъозагъ

Адыгэ Республикэм и Лышхъэу Къумпыл Мурат федеральнэ программэм кыдыхэлъытагъэу Мыекъуапэ игъэкъэбзэплэ псэуалъэхэр зэрагъэцэкIэжьиыхэрэм тыгуасэ зыщигъэгъозагъ. БлэкIыгъэ илъэсым ыкIэм мыщ епхыгъэ IофшIэнхэр рагъэжыагъэх.

Шъугу къэдгъэкIыжьи, непэ щылэ псэуалъэхэр блэкIыгъэ лэшIагъум ия 60 — 70-рэ илъэсхэм агъэпсыгагъэх. Чэщ-зымафэм псы кубометрэ мини 116-рэ зыпхырыкIырэ коммунальнэ объектир непэрэ шапхъэхэм адиштэжьиерэп. КIочIэ тедзэхэр щымылэхэу къэлэгъэпсынымкIэ Мыекъуапэ хэбхыгъэхэр ышIынхэ ылъэкIыштэп.

Республикэм ипашэхэм яшIуагъэкIэ, мы проектир федеральнэ программэм хагъэуцагъ. Апэрэ едзыгъом сомэ миллиард 1,2-м ехъу пэлуагъэхыагъ. Мы илъэсым джыри сомэ миллион 818,9-рэ агъэфедэн гухэлъ щыл. 2021-рэ илъэсым

джыри сомэ миллион 419,9-рэ шъолъырым кыфатIупщышт.

Республикэм икIэлэ шъхьалэ хэбхыгъэхэр ышIынхэмкIэ мы проектым игъэцэкIэн мэхъанэ-шхо зэриIэр Адыгеим и Лышхъэ хигъэунэфыкIыгъ.

— **Мыекъуапэ**кIэ мыр псэолъэшхоу щыт, ар зэрэдгъэцIэкIэжьиерэм ишIуагъэкIэ инвестиционнэ проектIэжхэр щылэныгъэм зыпхырытщынхэ амал тилэшт. Мыщ дэжым экологиер щынэгъончъэным ишапхъэхэр дгъэцэкIэнхэм анахъэу тыналэ тедгъэтын фае. Мыекъуапэ нэмыкIэу, псэупIэхэу Инэмрэ Яблоневскэмрэ ащылэ мыщ фэдэ псэуалъэхэр

дгъэцэкIэжьиныхэу кытпыщылъ. Мы Iофыгъохэр зэшIохыгъэнхэм муниципалитетхэм япашэхэр лыплъэнхэ фае, — кыыхигъэщыгъэ Къумпыл Мурат.

Мыекъуапэ имэрэу Андрей Гетмановымрэ пшъэдэкIыжъэу ыхырымкIэ гъунэпкъэ гъэнэфагъэ зилэ обществэу «Энергострой» зыфилорэм ипашэу Андрей Григорьевымрэ псэуалъэр зэрэзэтырагъэпсыхъэрэм кытегушылагъэх. Проектр гъэцэкIагъэ зыхъукIэ кIуачIэхэм ахэбхытэу кылуагъ.

Проектым игъэцэкIэн пылъ уахътэм шIомыкIыхэ зэрэмыхуэштхэр, шэпхъэшIухэм ар адиштэн зэрэфаер Адыгеим и Лышхъэ хигъэунэфыкIыгъ. Ар гъэцэкIагъэ зэрэхъурэм къэлэ администрациер лыплъэнэу ащ ипашэ кыфигъэпытагъ.

**АР-м и Лышхъэ
ипресс-кыулыкIу.**

Ермэлыкхэр кыызэIуахыжьищтых, транспортыр атIупщыжьищт

Зэпахырэ узэу дунаир зэлъызыкIугъэм пэшIуеклорэ Iофтхъабзэхэм кыдыхэлъытагъэу бэдзэршIыплэхэр зэрэзэфашыгъэхэм дакIоу, ермэлыкхэм язэхэщэни Адыгеим кыщагъэуцуагъ.

Мазэрэ ныкIорэ фэдиным Iоф амышIагъэу, мы тхъамафэм икIыхыагъухэм бэдзэршIыплэхэм яIофшIэн рагъэжъэжьианэу фитыныгъэ аратыгъ. Джы мары мы шэмбэт мафэу къэблагъэрэм, жьоныгъуакIэм и 23-м, ермэлыкхэри кыызэIуахыжьищтых. Ар Оперативнэ штабым изичэзыу зэхэсыгъо шырахъухыагъэхэм ащыт. Джащ фэдэу Мыекъуапэ общественнэ транспортыр щатIупщыжьианэу ащ щытыраубытагъ, мы мафэхэм зыфагъэхъазыры.

АР-м и Лышхъэу Къумпыл Мурат къэлэ гупчэм ит бэдзэршIыплэм мэфэ заулэкIэ узэкIэлэбэжымэ щылагъ, коронавирусим зымыушъомбгъуным пае санитарнэ шапхъэу къагъэнэфагъэхэр зэрагъэцэкIэхэрэм ежъ ышъхъэкIэ зыщигъэгъозагъ.

Республикэм ипашэ щакIохэм гушылэгъу афэхъугъ, сатыур зэрэклорэм, цыфхэм анахъэу ащэфырэм

акIэупчIагъ. Санитарнэ шапхъэхэр агъэцэкIэнхэр шIокI зымылэ Iофэу зэрэщытым, ахэр Iэпэдэлэл ашIыгъэхэу загъэунэфыкIэ джыри бэдзэршIыплэхэр зэрэзэфашыжьищтхэм ащ кыкIыгъэтхыгъ.

— **Кыдгурэлэ, мэкъумэщышIэу ылэжьиыгъэр IуигъэкIымэ зышIоигъохэмкIи, цыфэу шапхъэхэм адиштэрэ гъомылэпхъэ тэрэз зыщыкIагъэхэмкIи бэдзэршIыплэхэм Iоф ашIэным мэхъэнэшхо иI,** — кылуагъ Адыгеим и Лышхъэ. — **Арэу щытми, щынэгъончъагъэр пстэумэ анахъ шъхьалэшъ, Роспотребнадзорым кыгъэнэфагъэхэр зымыгъэ-цакIэхэрэм пхъашэу тапэгъокIышт.**

Къумпыл Мурат Мыекъуапэ иадминистрация, экономикэ хэбхыгъэмкIэ ыкIи сатыумкIэ Министерствэм, Роспотребнадзорым АР-мкIэ и Гъэло-рышIаплэ япашэхэм закыфигъазэзэ, ермэлыкхэр зыщызэхашхэрэм лъэшэу алыплъэнхэу, шапхъэхэр амыгъэцэкIэхэу ашIомыкIыныхэу афигъэпытагъ.

ХЪУТ Нэфсэт.

Бирамыр жьоныгъуакIэм и 24-м хагъэунэфыкIышт

Адыгэ Республикэм и Лышхъэ 2020-рэ илъэсым жьоныгъуакIэм и 20-м ышIыгъэ унашъоу № 101-р зытэтэу «Дин мэфэкIэу Бирамыр 2020-рэ илъэсымкIэ зыхагъэунэфыкIыштым ехылагъ» зыфилорэм зэрэщыгъэнэфагъэмкIэ, Бирамыр мыгъэ жьоныгъуакIэм и 24-м хагъэунэфыкIышт. 2020-рэ илъэсым жьоныгъуакIэм и 24-р, тхъаумафэр, зигъэпсэфыгъо мафэу щытхэм апае ягъэпсэфыгъо мафэ зэкIахъэ, жьоныгъуакIэм и 24-м, тхъаумафэм ычIыплэкIэ жьоныгъуакIэм и 25-м, блыпэм ахы.

Псыр икIоу аIэкIэхъаным фытегъэпсыхыагъ

Селоу Красногвардейскэм щыпсэухэрэм псыр зэралэклахэрэм изытет нахышIу шIыгъэным фэшI мы илъэсыр екIыфэ псыугъоиплэ афашIышт.

Мы псэупIэм иурамэу Чапаевым ыцIэ зыхырым щагъэпсырэ псыугъоиплэр IэпэкIэ проектэу «Экология» зыфилорэм ипрограммэу «Псы къабзэм» кыдыхэлъытагъ.

— ХэгъэунэфыкIыгъэн фае, Адыгеим и Лышхъэу Къумпыл Мурат пшъэрыл шъхьалэу кытфигъэуцугъэхэм ащыщ шъолъырым иэкологическэ зытет нахышIу шIыгъэныр, — кыщалауагъ Красногвардейскэ район администрацием. Объектэу агъэпсырэм ишIуагъэкIэ

район гупчэм щыпсэухэрэр зашъохэрэ псы къабзэм ыкIуачIэ нахъ лъэш хуэшт. Мы уахътэм IофшIэныр зыщыклорэ чыплэм электричествэр ращэлагъ, псыр кызыщычIащыт гъуанэр ашIы. ПстэумкIи проектым кыдыхэлъытагъ псыр зэрыхъошт башнэм ишIын ыкIи псы кычIэщыпIитIу убырыугъэнхэр. IофшIэнхэр мы илъэсым ыкIэм нэс аухынхэу агъэнафэ. Проектым сомэ миллион 11,7-рэ пэлу-хъащт.

ИШЪЫНЭ Сусан.

Дзэ прокуратурэм шъущегъэгъуазэ

Гъэтхэ дзэ дэщыгъор зэрэрагъэжыагъэм кыхэкIэу ащ епхыгъэ хэбзэгъэуцугъэм кыдилытэрэ лъэныкIохэр цыфхэм агурыгъэлогъэныр, хэбзэукъоныгъэхэр игъом кыхэгъэщыгъэнхэм ыкIи щыгъэзыегъэнхэм афэшI Мыекъопэ гарнизоным идзэ прокуратурэ упчIэжыгъу гупчэ кыызэлуихыгъ.

Ащ мафэ къэс пчэдыжым сыхъатыр 9-м щегъэжыагъэу пчыхъэм сыхъатыр 6-м нэс зыфэжыугъэзэн шъулъэкIышт.

Джащ фэдэу къолъхъэ тын-Iыхын нэшанэ зилэ зекIуакIэхэр зэрэхъагъэу шъущыгъуазэмэ, Мыекъопэ гарнизоным идзэ прокуратурэ макъэ къежыугъэу.

Мы лъэныкIомкIэ бзэджэшIагъэм изэхэфын кыхэлэжъэрэ пстэуми уголовнэ пшъэдэкIыжъ арамэгъэхынэу хэбзэгъэуцугъэм кыделдытэ.

Мыекъопэ гарнизоным идзэ прокуратурэ зыдэщытыр: къ. Мыекъуапэ, урамэу Шоссейнэм иунэу 10, я 2-рэ къат. Линие пльырым ителефоныр — **8(8772)56-21-35.**

Мыекъопэ гарнизоным идзэ прокурорэу, юстициемкIэ подполковникэу Ю. И. БАСИК.

Тызэзыпхырэр шIэжьыр ары

(ИкIаух).

Зеошхоу лъэпкъым итарихъ инэу зэзыхъокыгъэр уахътэмкIэ нахъ кыит-пэблагъ, я XVI-рэ лIэшIэгъум Урысыемрэ Щэрджэс къэралыгъомрэ зэфыщытыкIэу агъэлсыгъагъэм елытыгъэмэ. ШIэныгъэ-лэжъхэм зэдаштагъэу щыт урыс-адыгэ зэфыщытыкIэм лъапсэу фэгъугъэр кы-рым хъаным пэуцужьыныр арыгъэ. Ащ кыыхэкIэу военнэ-политическэ зэгурыло-ныгъэ азыфагу иль хугъагъэ.

Арэуштэу зэрэщытзи, адыгэхэм яшIо-игъоныгъэ хэлъэу Урысыем хэхагъэхэу аIозэ 2007-рэ ильэсым хагъэунэфыкIыгъ.

Джарэуштэу мыр политикэм рапхыгъ. Ау тарихъыр о узэрэфаеу бгъэпсынэу щыта?

Тарихъым ишыпкъапIэ къэпIоныр ыкIи къэптхыныр хабзэм пэшIуекIорэп, лъэпкъ зэгурылоныгъэри ыукурэп. Тылъэпкъынэу тыфаемэ тишIэжьи пытэн фае.

НЫБДЖЭГЪУ ЛЪАПИХЭР!

Шыгъо-шIэжъ мафэм укыитегушылэ зыхъукIэ, апэрэу кыыхэбгъэщын фаехэр адыгэ тарихъми ыкIи культурэми шIэ-ныгъэ лъапсэ илэу язэхэфын кIэщакIо

фэхъугъэ цыфхэр арых. Лъэпкъым ишIэжъ егъашIэм мыкIосэжъын жъуагъо-хэу кыыхэнагъэх Сихъу Сэфэрбий, Цэй Ибрахым, Наурзэ Ибрахым, ПщыунэлI КIыщмай, Борэн Исмахыл. Зышъха-мысыжъхэу, лъэпкъым ищыIэныгъэ нахъышIу зэрэхъуштым мыхэр дэлэжъа-гъэх ыкIи хэушъхафыкIыгъэу адыгэ тарихъым, культурэм, бзэм ыкIи эконо-микэм ехыилIэгъэ Iофыгъохэр щаушэ-тынхэу 1929-рэ ильэсым Институт зэ-хащагъ. Iофыгъо зэфэхъафхэу шIэны-гъэлэжъхэр зыдэлажъэщтыгъэхэм Кавказ заом илэхъан адыгэхэр яшъхафи-тыныгъэ зэрэфэбанэщтыгъэхэм изэгъэ-шIэн чIыплэ ин щубытыщтыгъэ.

Совет хабзэм илэхъан Кавказ заом изэгъэшIэн ыкIи изэхэфын иамалхэр мэкIэ дэдэу щытыгъэх. Непэ шыгъо—шIэжъ мафэм тыгу къэдгъэкIыжыных шIэныгъэлэжъ чанхэу, граждан ыкIи научнэ лыгъэ ахэлъэу я XIX-рэ лIэшI-гъум адыгэмэ тхьамыклагъоу къары-кIуагъэм изэгъэшIэн ыкIи изэхэфын ялахышIу хэзылхъагъэхэр. Ахэр Быжъ Алий, Къумыкъу Тугъэн, Мэмбэт Хы-

лым, Нало Заур, Нало Евгения, Къэр-дэнгушъэ Зэрамыку, Къэжэрэ Валер ыкIи нэмыкIхэри.

ХэушъхафыкIыгъэу уакыитегушылэнэу, лъэпкъ тарихъым чIыплэшхо щызыубы-тыгъэу нэбгыритIумэ ацIэ къесIомэ сшIоигъу.

Апэрэр, адыгэ лъэпкъым ыгурэ ыпсэ-рэ хэтIагъэу, сьд фэдэрэ лъэныкъуи пштагъэми зилахышIу хэлъэу Шъхэлэхъо Абу. Апэрэ шыгъо зэлукIэм Абу кыIо-гъэгъэ гушылэхэр джыри сыгу икIыхэрэп. Лъэпкъым утынэу телъыр ыгукIэ зэрэ-зехишIэрэр ыкIи ипсалъэ адыгэ пстэуми анигъэсынэу зэрэфаер инэу кыыхэщы-щтыгъэ.

ЯтIонэрэ шIэныгъэлэжъэу зигугъу къэсшIымэ сшIоигъор Къэсымэ Алий ары. 1992-рэ ильэсым Алий ыкIоу Хъэ-сан игъусэу «Геноцид адыгов» зыфилорэ тхылъыр къыдигъэкIыгъагъ. Материалэу тхылъым дэхъагъэхэр доктор диссертаци-ем хэтыгъэх. Ау, диссертациер кыгъэ-шыпкъэжынынэу Советым зырехыилэм, текстэу адыгэхэм тхьамыклагъоу къары-кIуагъэр къэзгъэлягъорэр хагъэкIыгъагъ.

Диссертациер Алий зэритхыгъэми къэбар шъхаф пылъ. А лъэхъаным Кавказ заом фэгъэхыгъэ документхэр фонд зэфэхъафхэм ахэлъэу Москва ихъарзынэшхэм ачIэлъыгъэх. Ахэм уачIэхъанымкIэ лъэлэу тхылъ зэрилыгъы-зи, Алий ежъ ыгъэфедэщт документхэр кыратыщтыгъэхэп. Арэуштэу щытми, ялэхъуэ материалхэр къалихыщтыгъ. ЕтIани, гъэшIэгъоныр, мафэм ыгуоигъэ материалхэр ауллэкIуштыгъэх ыкIи Урысыем политикэу зэрихъэщтыгъэр къэзыгъэлъэгъорэ документхэр хаупкIы-щтыгъэх. Джащ фэдэ кыиныгъохэр пылъэу илэс пчъагъэр Алий матери-алхэр зэлугъэклагъэх.

Быжъ Алийеу зигугъу къэсшIыгъэми ильэс 18-рэ кандидат диссертациер кыгъэшъыпкъэжъын ымылэкIэу рагъэ-жагъ.

Непэ тыгу къэдгъэкIыжыгъэ шIэны-гъэлэжъхэр ыкIи нэмыкI общественнэ лэжъэкIошхохэу лъэпкъым ишIэжъ лъагъэу къэзылэтыгъэхэр егъашIэм тщыгъупшэ-щтхэп.

Адыгэхэм яшъхафитыныгъэ банэ пэщэныгъэ дызезыхъагъэхэр (1763 — 1864)

Адыгэхэу Темыр-Къохъэплэ Кавказым щыпсэуштыгъэхэм ялъэпкъ шъхафитыныгъэ зао 1864-рэ ильэсым ухыгъэ хъугъагъэ. Пачыхъэм Черкесиер ыштагъ. Адыгэ нэбгырэ минишъэ пчъагъэ Осман империем икIыжын фаеу хъугъэ. Лъэпкъ тхьамыклагъоу кыкIыкIыгъэр пачыхъэм адыгэхэм адызэрихъэгъэ лъэпкъ лъэпсэ гъэкIодэу щытыгъ.

гъэхэм кыызэраушыхъатырэмкIэ, Бракый ЛъэпшъхакIэ генералэу Засс IукIагъагъ, ащ илыхъужьыныгъэ зынэсырэр дэгъоу ышIэщтыгъэ ыкIи Урысыем идзэхэм къу-лыкIу ащыхынынэу игъо кыфилъэгъугъагъ. Мары ЛъэпшъхакIэ ащ риложыгъэр: «Хъадэгъур ыпэ къэсштэн о пIорэм сы-къеуцолэным нахы».

Алджэрыекъо Кушыку — я XIX-рэ лIэшIэгъум ия 30 — 40-рэ ильэсхэм Черкесием идзэ ыкIи иполитикэ пэщэ цIэрылохэм зыкIэ ащыщэу ыцIэ зэлъа-шIэгъагъ. Мы бэслынэи пщым илIы-хъужьыныгъэ фэгъэхыгъэ тарихъ оред-хэм, къэбархэм къаушыхъаты лъэпкъэу кызылхъыгъэм ар зэрэфэхъыпкъагъэр, урыс пачыхъадзэм пэшIуекIорэ заом бланэу зэрэхэлэжъагъэр.

ХъырцъыжыкIо Алэ — абдзэхэ пэщэ лыхъужьыр Черкесием итарихъ кыыхэ-згъэнагъэр ичIыгу ыпсэ фиgъэтылIыным зэрэфэхъазырыгъэр, адыгэхэм яшъха-фитыныгъэ зышъхамысыжъэу зэрэфэбэ-нагъэр ары.

ЦутхъакIумэ Къамболэт — адэмые лIакъом кыыхэкIыгъ, кIэмгуе пщэу Болэ-тыкIо Джанчэрые ивассалыгъ. Къам-болэт дзэ Iофхэм язехъанкIэ Iэпэлэсэ-ныгъэ ин хэлъыгъ, отрядхэм пэщэныгъэ адызэрихъэзэ пачыхъэм идзэ утыны-шхохэр рихыщтыгъэх.

Нэпсэу Хъэжъуагъу — шапсыгъэхэм яшъхафитыныгъэ банэ ипэщэ лыхъу-жыгъ.

Занэкъо Сэфэрбий (1789 — 1859), пщы лIакъом кыыхэкIыгъ. Къохъэплэ Черкесием иполитик бэлахъэу ыкIи дзэ Iофхэм хэшIыкIышхо афырилэу щытыгъ. КыгъэшIагъэм адыгэхэм яшъхафиты-ныгъэ фэбэнагъ. Занэкъо Сэфэрбий анахъэу зыкIэхъопсыщтыгъэр Черкесиер шъхафитэу щытыныр арыгъэ.

Хъушт Мыхъамэт (1826 — 1869) — анахъ лъытэныгъэ зыфашIыщтыгъэ адыгэ пэщэхэм ащыщыгъ. Адыгэ мэдж-лысым хэхъэщтыгъ ыкIи 1862-рэ ильэсым Черкесием илIыкIоу Англием щылагъ. Урысыем кыышыхаутыгъэхэм ащ ыцIэ зэфэхъафэу кхэхэфэ: Биш-Хасан—Эфенди ыкIи Эфенди Гасан.

ПЭНЭШЪУ Аскэр.

Гуманитар ушэтынхэм апылъ Ады-гэ республикэ институтым ипэщэ шIэныгъэмкIэ игуадз, тарихъ шIэ-ныгъэхэмкIэ доктор.

Нэбгырэ пчъагъэмкIи, кIуачIэмкIи урысыдзэмрэ адыгэхэмрэ яамалхэр зэпэчыжъэ дэдэу щытыгъэх нахъ мышIэ-ми, егъэшIэрэу адыгэ фольклорым кы-хэнагъэх политикэмкIи заохэм ахэлэ-жъэнхэмкIи Iэпэлэсэныгъэ ин зыхэлъы-гъэ лыхъужьхэм ацIэхэр:

Щырыхъуко Тыгъужъ, Хъорэлыкъо Хъамырз, Бракый ЛъэпшъхакI, Ал-джэрыекъо Кушыку, ХъырцъыжыкIо Алэ, Нэпсэу Хъэжъуагъу, Хъатыгъу Щэбан, Даур ХъэпакI, Хъахъупэкъо Чэрый (Тхъаркъуахъо), Хъаудэкъо Мамсыр, Пцэшэ Дол, Ацэкъо Хъэкъар, Пцэшэ Хъаджэбирам, Хытыку ХъагъукI, Зеишъу Къасболэт, Занэкъо Сэфэрбий, Занэкъо Къэрэбатыр Сэфэрбий ыкIу, Цут-хъакIумэ Къамболэт, Бэрзэдж Хъадж Исмахыл Дэгумыкъо, Бэрзэдж Хъадж Джырандыкъу Дэгумыкъо, ШыупакIо Шъэумыз, Шэрэлыкъо ТыгъужыкIо Къызбэч, Шэуджэн Джырандыкъу, Урым Джанхъот, АтэжыкIо Исмахыл, Атэ-жыкIо Адылджэрий, АтэжыкIо Хъа-мырз, АбыкIо Исхъакъ, АйтэчыкIо Джамболэт, Къэсэй Исмахыл.

Бэрзэдж Хъадж Исмахыл Дэгумы-къор (1766 — 1846) — убых пэщэ анахъ цIэрылохэм зыкIэ ащыщ, хы ШIуцIэ Iушъом щыпсэуштыгъэ убыххэмрэ адыгэхэмрэ

яшъхафитыныгъэ банэ пIэлъэ кIыхъэм кыкIоцI пэщэныгъэ дызэрихъагъ. Хы ШIуцIэ лъэныкъомкIэ дзэ пытаплэхэу пачыхъэм щаригъэшIыгъагъэхэр аштэн-хэмкIэ зэо Iофхъабзэхэм япэщэгъ.

Бэрзэдж Хъадж Джырандыкъу Дэ-гумыкъор — Исмахылэ ышы икIал (1804 — 1881) — убыххэм, шапсыгъэхэм, натыхъуаехэм, абдзахэхэм шъхафиты-ныгъэ банэу ашIыгъэм пэщэныгъэ ды-зезыхъагъэхэм ащыщ. Кавказ заом иаужырэ чэзыу лъэшэу ыкIуачIэ зэ-рихыилIэгъагъэр Черкес къэралыгъо зыкI зэхэщэгъэныр ары. 1861-рэ ильэсым «Адыгэ мэджлыс» зыфилоу зэхэщэгъа-гъэм ар ипэщэгъ.

ШыупакIо Хъаудэкъо Мамсыр — нэтыхъое оркъ, 1830 — 1840-рэ ильэс-хэм адыгэхэм политикэ, дзэ IофхэмкIэ анахъ пэщэ чанэу ялагъэхэм ащыщ.

ШыупакIо Шъэумыз — Кавказ заом илэхъан натыхъуаехэм япэщэгъ. Дзэ-зэо Iофхэм алъэныкъокIэ лъэшэу Iэпэ-лэсагъ.

Шэрэлыкъо ТыгъужыкIо Къызбэч (1777 — 1840) — адыгэхэр яшъхафи-тыныгъэ фэбанэхэ зэхъум анахъ лы-хъужьыныгъэ кызыхэфэгъэ пэщэхэм ащыщ. Шапсыгъэ оркъ Шэрэлыкъо лIакъом щыщыгъ. Адыгэ фольклорым кызэриу-

шыхъатырэмкIэ, лъэшэу лIыблэнагъ, «Чер-кесием иаспъанкIэ» ащ еджэщтыгъэх.

Щырыхъуко Тыгъужъ — нэтыхъое оркъ, я XIX-рэ лIэшIэгъум адыгэхэм шъхафитыныгъэ банэу ашIыгъагъэм идзэ пэщэхэм ащыщ. Таурыхъ ыкIи тарихъ оредыбэхэм ащ ыцIэ кхэхэнагъ. Кавказым имызакъоу, Европэм икъэра-лыгъо зэфэхъафхэми а лыхъужьым ыцIэ ащашIэ.

Хъорэлыкъо Хъамырз — шапсыгъэ-хэм политикэ ыкIи дзэ IофхэмкIэ анахъ пэщэ бланэу ялагъэхэм ащыщ. Бэслы—нэй Абат игъусэу Стамбул ар кIогагъэ тырку султIаным зэдэгущыIэгъухэр ды-рилэнхэм пае. Хъорэлыкъо Хъамырзэ султIаным рилуагъ Черкесием иIофхэр зэрэхылыгъэхэм, адыгэхэр илэпылэгъу зэрэщыгугъыхэрэм афэгъэхыгъэу. Хъорэлыкъо политикэм ылэхъыкIэ Чер-кесием иIофхэм язятет дэгъоу ышIэ-щтыгъ, ишыпкъэу зыуж итыгъэр хэгъэ-гум иIофхэм язятет зыпкъ игъэуцожьы-гъэныр ары.

Бракый ЛъэпшъхакI — шапсыгъэхэм анахъ пэщэ цIэрылоу ялагъэхэм ащыщ. Лыхъужъ шыпкъэу зэрэщытым даклоуи дзэ Iофхэм хэшIыкIышхо афырилагъ. Гу-манитар ушэтынхэм апылъ Адыгэ респуб-ликэ институтым ихъарзынэш чIэлъ тхы-

Хыем иджэмакъэ

1863-рэ илъэс. Бэдзэогъу маз. Адыгэ лъанкьыр хъэзаб хэфагъэу, илъэсишъэ заор нэкълэжъэу, ышъхъэ зыдигъэзэщтыр ымышлэжъэу, дэжъа-цэм дэфагъэм фэдэу игъашлэ кыыхыщтыгъэ.

Абдзэхэ шьолъырым ит къуа-джэхэу Тыгъужъхьаблэ, Цэйхьаблэ, Нэшумыкъохьаблэ, Дышъэкьохьаблэ, Ащыхьаблэ, Лышъэхьаблэ язэолыхэр «Остыгъай» зыфалорэ чыплэм урыс пачъыхьэм иузэндэгъэ дзэ, апсэ атыным фэхъазыргъэу, езаощтыгъэх. Тыгъужъхьаблэ Ахьмэд дзэ пашэу зилэгъэ абдзэхэхэр нэбгырэ 200 фэдиз хууштыгъэх. Мафэрэ джыхьнэм машом кыкълэныжъырэ зэолыхэр чэщырэ мзэым икууплэ загъэпсэфынэу зыхэхъажъхэклэ, ашлэкодэгъэм гу лъатэщтыгъэ. Заом щэфэхыгъэ яныбджэгъэм, яунагъомэ, шлу альэгъурэ цыфымэ язэщ кызэкълэрэ зэолыхэм чэщрэ ягууз псыуагъэм фэдэу зыкыитлупшыгъэу уахътэр рахыштыгъэ. Джащ фэдэ чэщ горэм Цэйхьаблэ щыщ клэлэ ныбжыкълэу Долэтчэрые лэшлэгъумэ къялыжыгъэ чыгъэшхом ылапсэ исэу икълэсэ Нэбзыфы пкълыхьанлэкълэ егушпысэщтыгъэ. Зэо лупэм лумыхъэзэ, пшъашъэр зыщыщ Ащыхьаблэ зэрэклогъагъэр, Нэбзыфы кызырегъэклогъагъэр нэм зэрэкълэ. Цэйхьэм ятамыгъэ зыхидыкълэжъэу шъхьарыхьоныр кызыфещэм, кырилогъагъэр игъашлэм щыгъупшэщтэп: «Мыр лэужэу кыюсэты. Сыдигъо угу сыкълэными сэри джа охътэ дэдэм сыгу зэрилпыр зыщымгъэгъупш».

Долэтчэрые икълэсэ зегупшысэщтыгъэ уахътэм Нэбзыфы шэф остыгъэм инэфынэу клэзэзырэм госэу, шъхьантэтэхъоу хищыргъэм изэщ хилъхъэу щысыгъ. Чэщыр икълэжъэу пчэдыжъыр кызысыкълэ, апэрэ тыгъэ нэбзыйхэр къушъхьэмэ кызыкълэжъэу, кыкълэжыгъэ нэфылъэм шэплышъоу ошъогур кыыгалэщтыгъэ. Джажыгъум мзэым кыыхьафэрэ пыйдзэм итоплэм заом ежъаплэ фашыштыгъэ. Адыгэхэр щэбзашъэм нахь псынклэу яшихэм зытырадзэти, пым бгъэжъым фэдэу текълехъэу, бгъашъом фэдэу текуохъэу, зэуаплэм кызыжъэхэкълэ пый дзэлыхэр гъуцлыунокълэ хэ-луплагъэхэм фэдэу гъэпытэплэмэ къакълэжышъуштыгъэхэп.

Мафэ къэс лъыр псыхьом фэдэу чъэщтыгъэ, гынымэм къушъхъэу тлуагъэр зэлыуытыштыгъ. Заом ияхэнэрэ мафэ нэбгырэ 56-рэ, дзэ пашэу Тыгъужъхьаблэ Ахьмэди ахэтэу, ефэхыгъ. Ащ ычылплэ Долэтчэрые ятэшэу Темрыкьор ихьагъ.

Ежъ Долэтчэрые заохэрэм апэ итэу, псыхьом нэзым лулъыгъэ мыжъо джадэм зыкълэуытыгъэу, пыйдзэм шончыщэр ошхым фэдэу тыриунаклэщтыгъ. Адрэ нэпкъым лутыгъэ пый дзэл 50-р шонч огу римыгъафэхэу, пытаплэм зышъхъэ кыкълэжъэу-щырэ зы нэбгырэ лэклэмыклэу зэкълэ ригъэфэхыштыгъэ. Зымышлэжъэу зэо-банэм хэтэу, клэлэм шылэ уагъэм фэдэу ытхьакълэмэ лэшэ омакъэм кы-зэпигъэджэжыгъ. Ыпкъ зы фэ-багъэм зэлъиуытыгъэу зы

хэузыкълэщтыгъэп. Ыкълэжыкълэ кыыхьагъэу щэр ыбгъэу цагълэ кыыхьагъэ, зы хьалъэбэкуклэ ыпэ ит къамылым тефагъ ыкълэ ащ пытыгъэ тхьакълэмгъэуагъур бзыуцыфым фэдэу, цэрыцэу, мин пчъагъэу ошъогум ибыбагъ. Зызэплэжыкълэ, ичылэгъу ыкълэ иныбджэгъу кылыгъэу. Зынапэ хьаджыгъэм фэдэу фыжыкълэ бзэу щытыгъэ Наурыз икълэрахьом джыри лугъор кыпыхыштыгъэ. Долэтчэрые ыпкъ мэкълэ-маклэу кыуцыфынэу фежъагъ. Бгъэу кычъырэ лъым ыпашъхъэ итыпсыр кыгъэплэжыкълэу фежъагъ. Улэгъэ бгъэжъыр иныбджэгъу гухъэ-губж пльакълэу жэхэ-плъагъ. Псэхэжыкълэ нэсыгъэу ымакъэ кыдыгъэкълэжыкълэу.

— Сыда укызыкълэсэуагъэр?
— Зыфэдэ дахэу кымыхъу-гъэу Нэбзыф пачэ сыкълэуагъ. Сэри ар ош нахь мыбэмэ, нахь маклэу шлу спэгъурэп. Пыйдзэм тызэрэфырымкълэуштыр нэфэ дэд. Кълэчлэ тхьамылыжъэу нэпэ-неушэу заор тыухыщт. О псаоу чылэм бгъэзэжыныр сыгу ыдагъэп.

— Емыкълэу, гонахъэу кыпхьыгъэм сыдэуштыр удэпсэу-шунэу уегупшысэу?

— Нэпэ нэс сыдэуштыр сыпсэугъэм, джауштыр сыпсэуштыр. Узэрэсыуыгъэр зы цыфы кылыгъэу. Мэфэ пчъагъэ хъуыгъэу мыщ фэдэ зы чыплэ уысуыбгъэнэу сыкълэплэжыгъэ. Цыф пстэуми заом ухэклогъагъэу ашлэщт. Сэ силажъэ зымы ышлэщтэп.

— Сэ сызэрэууыгъэр зымы ылыгъэуштыр пшлэжыгъэ, ухъуыгъэ. Еплъ мы ошъогум ибыбгъэу къамылыцэхэм зы мафэ горэ къэсынышъ, укълэжыкълэу.

Долэтчэрые мы гушылэхэр иаужырэ жыкълэжыгъэу. Фэхьанэу щытыгъэмэ, лыхъужъ клэдыклэу, пым ищэкълэ ыпсэ ытынышъ, Тхьэм ыпашъхъэ ихьажыныу имурадэгъ. Ау къумалыгъэм идэпкъыхэр кытеуклорэи, «пхъэр ежым щыщ хьалыр ары зыкълэуштыр» зэралорэм фэдэу, аджалыр кыфэзыгъэсыгъэр иныбджэгъу. Наурызэ зыпсэ хэжыжыгъэу иныбджэгъу ытамэ теубгъогъэ шъхьарыхьоныр кы-тырихыгъ. Нэбзыфы тамыгъэу хидыкълэжыгъэм нэплэгъур те-фагъ... гур чыжъэу лэбагъэ.

А лъэхъанэм адыгэ ныбжыкълэ пчъагъэ фитыныгъэм фэзаохъэу, зыкълэжыкълэуштыгъэхэу тхьагъор къямыкълэжыкълэу гъатхэхэм агъэкощыгъагъэх. Шулэгъум пачэ апсэ емыблэжъэу атышты, шъхьафитыныгъэр зэкълэмэ анахь шъхьалэу кыыхагъ. Абгы дэлъ къамэм оредитлу кылоштыгъэр. Зыр — аджалыр, адырэр — шъхьафитыныгъэр.

Абдзэхэ купыр нэбгырэ 32-рэ къанэфэхэ нэс зэуагъэ. Лыгъэшхо зэрэхьагъ. Дзэ пашэу Темрыкьом «пым тызэрэфырымкълэуштыр нафэ, а къэ-нэгъэ тэклэури язгъэуыкълэжыкълэу», — ылуи, чылэм агъэзэжыкълэу

унашъо ышыгъ. Уашъор кы-зэмэзэхэм, чылэ гъогум фа-уэжыкълэу.

А чэщым Ащыхьаблэ дунаир щыкълэжыкълэу. Нэжэ-лужъхэм, сабыйхэм, бзылфыгъэхэм ащэхъу кыздэмынэжыкълэу чылэм урысидзэр кытебани, тыригъэстыкълэу фежъагъагъ. Зызыушъуыжыкълэу амал зымылэгъэу цыф тхьамыкълэу лэчъэ-лъачъэ хъуыгъагъэх. Унэмэ арылэдэрэ пыймэ плэм кы-хэжыкълэу зы рагъафэщтыгъэп. Бэщ мэшлэуагъэхэр орзэщмэ, мэкълэуштыр, унэмэ, къакълэжыкълэу арадзэщтыгъэх. Лашэ зылыгъэ лыхъухэр гулэхъэу пым пэуцу-гъагъэх, ау кълэчлэу фырыкълэу-гъэхэп. Чылэр мэшлэуагъэхэм зэлъиуытыгъэу, куо-хъау ма-кълэуштыр щызэпэджэжыкълэу.

Тыумэ яунэ кылыгъэжыкълэу хъу-лыгъыгъыплэмэ Нэбзыф янэрэ ятэрэ плэ кыыхьагъэу рамыгъа-фэхъэу аукълэжыкълэу. Адрэ пэщым илыгъэу пшъашъэр кызылэжыкълэу, тхьамыкълэжыкълэу кыащышъыгъэр кылыгъэу. Нэбзыф ышъхъа-цышъокълэу шагум кыдалэжыкълэу-шъуагъ. Пшъашъэр мэлэжыкълэу, мэкълэу, укълэжыкълэу ябэныштыгъ. Илъэсипшъ зыныбжыкълэу гу-нэгъу клэлэжыкълэу Къэлэубатэ Тыумэ яшагу кыдэлэжыкълэу. Пшъашъэр зыкълэуытыгъэ, ылы-гыгъэу куахъор ыгъэсысызэ, пыйхэр луифынэу уцугъэ.

— Умышын, Нэбзыф. Укълэ-сыушъуыштыр сэ, — ылоштыгъэ. Къэлэубатэ ыгъэгушхуагъэу, пыймэ нахь афильэу Нэбзыфы фежъагъ. Клэлэжыкълэу гу-нэгъу пыймэ ащыщ горэ кы-жэхъауагъ. Ынэгъу лъыр кыпы-чъэу пшъашъэр чыгум хэфагъ. Клэлэжыкълэу куахъокълэу пым хэпыжыкълэу. Сабыим щынэ илагъэп — игугъуштыр зы — Нэ-бзыф мы джыхьнэм чыплэм псаоу рышъыжыкълэу ары. Къэлэу-батэ куахъор яныбджэгъу зэрэ-хилуштыр кызылэжыкълэу адрэ хэпыжыкълэу шончыпэ-къэма-пэхэр клэлэжыкълэу ытхьагъэу хаси, ахэм апышлагъэу кълэжыкълэу.

Ежъ иунагъо емыгупшысэу, ишлэжыкълэу апэ ышлэ, Къэлэуба-тэ а чэщым псэр зышъащэрэ— зышъащэрэжыкълэу бэдзэрым кы-чъэжыкълэу. Нэбзыфы ошлэ-дэмы-шлэу пыймэ ащыщ горэ кы-жэхъауагъ. Ынэгъу лъыр кыпы-чъэу пшъашъэр чыгум хэфагъ. Клэлэжыкълэу куахъокълэу пым хэпыжыкълэу. Сабыим щынэ илагъэп — игугъуштыр зы — Нэ-бзыф мы джыхьнэм чыплэм псаоу рышъыжыкълэу ары. Къэлэу-батэ куахъор яныбджэгъу зэрэ-хилуштыр кызылэжыкълэу адрэ хэпыжыкълэу шончыпэ-къэма-пэхэр клэлэжыкълэу ытхьагъэу хаси, ахэм апышлагъэу кълэжыкълэу.

Мыжыкълэу апылэ Къэлэубатэ

кыдэжыкълэу: «Нэбзыф, кыыхъэ хьа-зырэу сыхъуыгъ, укызыдэжыкълэу».

Пшъашъэр гынымрэ щэлэ-нымрэ зэлъауытыгъэу, ышъхъэ ылэжыкълэу дэплэжыкълэу. Джэуа-пы ытыжыкълэу.

Ошъогум дэплэжыкълэу сабыим «остыгъэри икълэжыкълэу зэ кыдэжыкълэу» зэралэу, ынапэ зы тхьагъо маклэу кытехыи, луш-хыпцыкълэу дунаим ехыжыкълэу. А чэщым Ащыхьаблэ нэбгы-рэ 90-рэ фэдиз даукълэжыкълэу. Къэнагъэхэр гъэрэу аубытыхы, ращэжыкълэу. Ахэмэ Нэбзыфы ахэфагъ.

Гъунэгъу Цэйхьаблэ куо-хъаур нэсыгъ. Чылэм дэсыгъэ на-хыжыкълэу, шакълэмэ япашъэу, мэз гъогу пстэури зышлэжыкълэу Мы-хьамтал икълэжыкълэу ыухъу-мэ пачэ куауагъэу дишъыгъэх ыкълэу кышъхъэу гъочлэгъ горэм щыгъэжыкълэу. Наурызэ иуна-гуи ахэмэ ахэтыгъ.

Абдзэхэ купэу кызыгъэжыкълэу-гъэм, гъогу тетыфэ, зы сыхьат лэжыкълэу гъогукълэу ыпэ ишъы-щтыгъэхэ нэбгырищ агъэнэ-фэгъагъ пыйдзэхэр зыгорэклэу кълэжыкълэу, ауж кыкълэжыкълэу макъэу арагъэлэуным пачэ. А нэ-бгыришым Наурызэ ахэтыгъ. Дэрбэжыкълэу кынысыгъэхэу уры-сидзэм ышъэрэ гъэрхэр чыжыкълэу кълэжыкълэу. Наурызэ игъусэгъэ нэбгыриштыр мэкълэжыкълэу зэкли-гъэжыкълэу. Ежыкълэу кълэжыкълэу гъэрэу аубытыгъэхэм Нэбзыф ахэтэу кылыгъэу. Пыйдзэм зышлэжыкълэу, зыдаклорэм дэклотэагъ. Ыкълэу кыкълэжыкълэу зымы ымышлэу клэдыгъэ.

Цэйхьаблэ зэоллэрэ кыдэжы-кълэу тырагъэстыкълэу кыдэжы-жыкълэу. Мыхьамтал кыгъэнэ-гъагъэу зы клэлэу ныбжыкълэу горэ кълэжыкълэу ыкълэу псаоу кълэ-жыкълэу ячылэгъуштыр гъочлэгъым зызэрэжыкълэу ащ кълэжыкълэу. Абдзэхэ зэоллэу купым джауштыр кыдэжыкълэу ыгъоты-жыкълэу. Наурызэ янэрэ ышъыпхъу-рэ гъочлэгъчлэсхэм ахэтыгъэх. Яклэлэу зэрэклэдыгъэу кълэжыкълэу джы ахэмэ алылэжыкълэу.

Ежъ Наурызэ иунагъо икълэ-бар ышлэжыкълэу. Цэйхьаблэхэр псаоу кълэжыкълэу лэу ышлагъэп. Яни ышъыпхъуи аукълэжыкълэу зызэрэжыкълэу. Нэбзыф зы-хэтыгъэу гъэр купым лыплэжыкълэу дэклотэагъ, абдзэхэу шъолъырыр зэпчыгъ, Тлуапсэу нэсыгъ, хы гъунэм еклэу. Мыщ дэжыкълэу ащ кыгурылэу гъэрхэр хэкум зэрэ-рашъыштыгъэр. Шлу ылыгъуштыр пшъашъэр тэдэ ащэмэ ащ зэрэ-ригъусэщтыр тыриуытыгъ. Зэоллэу джанэхэр щыгъын цунтхьагъэ-

хэмкълэу зэблэжыкълэу, ежыкълэу хы Шлуцлэу гъунэм шауагъоихэрэм захижыкълэу. Ылыгъыгъэхэм ащыщэу кыгъэнэжыкълэу закълэр Долэтчэрые ишъхьарыхьон.

Наурызэу Трам ыцлэу зы клэлэу горэм нэлуасэу зыфилэи, ылу-шыгъ. «Мы шъхьарыхьоныр зы-техъуи, Нэбзыф зыцлэу пшъашъэм дэжы еклэу. Гу кызылэжыкълэу».

Наурызэу иуагъэу клэлэу ыгъэ-цэклэу. Нэбзыфы шъхьарыхьон-ыр кызылэжыкълэу кызылэжыкълэу, «Тыдэу кыпхыгъэу мы шъхьа-рыхьоныр? Зиэм сыд ышъы-гъэр? Тхьэр осыгъэлэу, кыс-фэлэу», — ылуагъ.

«Долэтчэрыерэу сэррэу Осты-гъаеу щызэжыкълэу купым тыхэтыгъ. Псэмыблэжыкълэу заозэу, ар кълэ-укълэу. Ишъхьарыхьон сэ хьа-тырэу кысфэнэнэу кълэжыкълэу» — клэлэу джэуагъэу Нэбзыф кырижыкълэу.

Адыгэмэ «гъопэгъур зэлъфэм лажыкълэу кылыгъыгъ» зэралэу, игуууэу ыбгъэу дэмыфэжыкълэу ишлэжыкълэу икълэбар гомылуи тауштыгъ хыгъэфэжыкълэу... Нэбзыф идунай джащ цыушлэжыкълэу. Янэ-ятэхэри шлэкодэгъэх. Шлу ылыгъэу джыри зы цыфэу дунаим тетыгъэу закълэри илэжыкълэу. Джы сыд кышъышым, шлэ-фэжыкълэу. Ихэкуу ращыным ищынагъоу кызырэжыкълэу-гъэмэ ыгъэпэжыкълэу.

Джа уахътэм тефэу дзэ па-щэу, оркъу лэжыкълэу кыыхьагъэу Джамбулатыпшым абдзэхэу кълэ-джэхъэу тырагъэстыкълэу кълэжыкълэу кълэжыкълэу адыгэу куп клэлэу зэклиуштыр, хы гъунэм кыри-щлэу. Наурызэу ар кызылэжыкълэу, дзэу пашэрэ ешлэти, ежы-ри, Нэбзыф зыхэтыгъэу гъэр купыри зыдыриштыгъэу елэжыкълэу. Джар кыкълэжыкълэу Наурызэу Нэ-бзыфрэу зы кълэжыкълэу зэдыфагъэх.

Цыфмэу уатэтэу урыкълэу фэдэу изыбзэу, лэжыкълэу хэжы-уауагъэу ишлэу кълэжыкълэу ашъагъэу. Лыныпсыр кыгууштыр кызыжыкълэу нэгъуштыр тхьамыкълэу-мэу хъазабымрэу кълэжыкълэу. Хэти зэлэжыкълэу икълэжыкълэу гупсэхэр, имэз кырихэр, ипсы чыжыкълэу аужырэу нэплэжыкълэу клэжыкълэу. Кълэжыкълэу иуагъэу цыфхэр мафэу кълэ нахь джашъоу хууштыгъэх. Хэлэжыкълэу хым хадзэу, кълэжыкълэу аунэжыкълэу. Цыфхэр клэлэу-лэжыкълэу кълэжыкълэу зэхъуштыр, Наурызэу джырэу нэс кълэжыкълэу ащыщтыгъэр Нэбзыф инэплэжыкълэу кыпэлэуагъ. Клэлэу пшъашъэм кълэжыкълэу, кы-фэтхьауысхьагъ.

«Нэбзыф, Долэтчэрыеу зэ-у-уыгъэрэу зэхэжыкълэу. Тхьэм ахъ-рэт нэфы ешлэ. Уянерэу уятэри Ащыхьаблэу апсэу кылэнагъ. Ау умыгъэмэ, уызакълэу. Сэу кы-кыгъот, джыу укълэжыкълэу уи.» Гъушым хэтыгъэу Наурызэу псэушым зышлэжыкълэу Нэбзыф еушъыштыгъэу. Ау пшъашъэм ытхьакълэу зы зэхыжыкълэу.

Шынкълэу, псыкълэу кыи зилэгъэу гъогуркълэу шлэжыкълэу зылы-уытыштыгъэх. Пчэдыжыкълэу кызыуштыжыкълэу, кълэжыкълэу лэжыкълэу кыыхьагъэу. Насы-пынчэу гъогуркълэу аджалым ынапэу есэжыкълэу.

Нэбзыфы кыгъосыгъу икълэжыкълэу нысакълэу Хьаджэт. Ауу зы

(Икълэу я 9-рэу н. ит).

ЕМЫНЭМ КЪЕЛАР ХЪУМБЫЛЕЙМ ЕХЬЫЖ

Паштыхым и дзэлхэм зэрахъэ леймрэ залымыгэмрэ ягу темыхуэу, XIX лэщыгъуэм и пэщлэдзэм къэбэрдейхэм зыбжанэрэ зыкълэтащ, я хэкур яхьумэн папщлэ.

Кавказым и дзэпщ Цициановым къэбэрдейхэм къахуитхаш: «Си лъыр къокъуалъэ, мафлэм пэрыт лэгъуп хуэдэ, си плэ сизагъэркъым, сыкъытреч, фи лъахэр сэхьуахэм ялъкълэ згъэнщыну... Фыпэплъэ, вжызолэ сэ, мыжурэмрэ топышэмрэ, псыхьэлъыгуэ хуэдэ згъэ-жэнуу фи лъыр — аращ сэ си хабзэр. Фи лъахэм псы утхьуакъым щэжэхьнуур, атлэ фи лъымкълэ ила псы плъыжыбзэщ».

Цициановым и псалъэр игъэпэжаш: дзэ къариутыпщаш къэбэрдейхэм, ялъ игъэжаш. Генерал Глазенап 1804 гъэм

дзэшхуэ къришажьэри, къэбэрдейхэм зауэ гуащлэ къашрищыллалъ Хъумбылей псым и лүфэм. Абы и ужьклэ Къэбэр-дейми клэхэ адыгэхэмми къезуащ гене-рал Булгаковыр — абы и дзэм зэтрикьу-тащ, игъэсащ адыгэ къуажэ щитл, цыху минипщл зэтрауклалъ. Хъумбылей псыр лъыклэ илауэ ежэхащ тхьэмахуэм щл-гьуклэ. Абы и пэлуэклэ емынэ узым лъэрыщылкълэ ищла къэбэрдейхэр Хъумбы-лей деж зэрыщызэтрауклам къыдежъащ «Емынэм къелар хъумбылейм ехьыж» псэлъафэр.

ТИУАПСЭ ДЕЖ

Художник цлэрылуэ хьуауэ И. К. Айвазовскэр 1839 гъэм Феодосие къэклужыгъащ. Кавказ зауэм и гуащлэгъуэт абы щыгъуэ.

Тиуапсэ деж кхъухьклэ къебгъэрыклэуэн мурад ялэт урыс дзэпщхэм. Абыхэм ящыщ

зым, генерал Раевскэм, Айвазовскэр иригъэблэгъащ: «Ди гъусэу наклуэ, зауэ

дыхэтынууши, сурэт тепщыкълэныщ», — жери. Художникыр арэзы хьуащ. Хым техьэн и пэ Айвазовскэм мыпхуэдэу итхыгъащ: «Мес, кхъухьхэр хъэзыру хым тетщ, дзэр зэрырашэжъэным хуэщлауэ. Сэ пщэдеймыщкълэ си нэгү щлэкълэныуэ зэи сымылъэгъуа икли, хэт ищлэрэ, игъащлэкълэ сымылъагъужын лъахэ...»

Тиуапсэ деж и нэгү шыщлэклар мып-хуэдэу дэукьилуэтэжыгъащ Айвазовскэм: «Сэ лэщэу слыгъыр тхылъымплэрэ къэ-рэндащрэт. Дунейр дахащэт: дыгъэр етлысэхати, псы лүфэр жьауэ хьуат; жьыжэу шыбольтагъу бгы папцлэхэмрэ мээ лувимрэ; кхъухьхэр, хьурзэр ирадзы-хауэ, хы гущылум тесщ, кхъуафэжъейхэр нэпкъымрэ кхъухьхэмрэ яку дэтщ... Сэ, мээыр къызэзнэклэри, хуейм сыхьащ; зауэр ягъэувилати, сэлэтхэр удзыпцлэм хэст... Удз клырым хэлъ хъэдэхэр уолъагъу. Шэрджэсхэр хъэдэшэж къэ-клуащ, абыклэ хуит ящлати. Тхылъымплэрэ къэрэндащрэ къасщтэри, абыхэм сурэт ятесщылкълэу сыуващ. Зы шэрджэс щлалэ къызбгъэдэжъэри, сурэтыр сухыху къыз-бгъурытащ, итланэ сурэтыр слыхри и ныбжьэгъухэм я деж ихьащ. Бгырысхэм сурэтыр къазэрыщыхьуар сщлэркъым, ар лъы защлэ хьуауэ къысхуихьыжащ, зыбжанэ дэкла нэужь. Лъыр клэрыстхьэ-щылкълэжакъым сурэтым, зэрылызашцлэм хуэдэу зесхьащ, сепллыху, си нэгү лэджэ кыщлыхьэжу...»

Тиуапсэ деж щитлысыкла дзэм Айва-зовскэм сурэтищ трищылкълэуэ щытащ. Япэ ищла сурэтым шыбольтагъу: кхъуа-фэжъейм зраудыгъуауэ, сэлэтхэр нэп-къым йосыллэ; абыхэм топ щхьэцагъэукл хым тет урыс кхъухьхэм...

Сурэт зыбжанэ трищылкълэуэ Айвазов-скэм Кавказ къуршхэм, псыхьуэхэм, губгъуэхэм. Къэбэрдеймкълэ клуэцлрыклэри, художникыр 1868 гъэм Тифлис клуауэ щытащ, абы щыгъуи ищлалъ ди щыналъэм и теплърэ къызыщыгъэлъэгъуа сурэт зыбжанэ. 1890 гъэм Айвазовскэм Париж щигъэлъэгъуауэ щытащ «луащхьэмахуэ» сурэтыр. «Шэрджэс кхъуафэжъейхэр» — алхуэдэ сурэти къызэринэклалъ Ай-вазовскэм.

Айвазовскэм адыгэ темэм мызэ— мытлэу къызэрытригъэзэжам шыхьэт тохьуэ мыри. Художник цлэрылуэмрэ Кавказ зауэм цлэрылуэ хэхьукла генерал Ермоловымрэ 1851 гъэм Москва шы-зэрыцлыхуауэ щытащ. Генералыр Айва-зовскэм деж клуащ, абы и лэжъэклэм клэпылплын щхьэклэ. «Иван Констан-тинович сыхьэтищ нейклэ пылъащ сурэ-тым, — итхыгъащ абы ирихьэллэм. — Генералым зэригъэщлэгъуэнур ищлэртэ-къым: чэтэным щлэх дьдэ къытехутащ Кавказ къуршхэм я теплърэ. Шэрджэс гупи щыплъагъурт сурэтым: ахэр щхьэ-щытт хым нэпкъым къридзыллэжа кхъуа-фэжъейм...»

«КАВКАЗЫМ ЖЫПЭМЫДАЛУЭ КЪИНЭЖАКЪЫМ»

1864 гъэм накъыгъэм и 21-м дунейр уфауэ, клэгъэп-шагъуэ, къепсэпсауэу нэху щаш. Къуэбыдэ (Мзымтащхьэ, убыххэм я лъахэм — иджы Красная Поляна жылагъуэм) щуивыкла дзэм я гуфлэгъуэт: Кавказ зауэр иухат, абы и саулыкьуклэ Къуэбыдэ нобэ парад щеклуэкълэнут.

Махуэр сыхьэт 11 хьуащ. Луащхьэм къытеуващ Кавказым и тет дзэпщышхуэр — урыс паштыхьым и къуэш Михаил Николаевич. Абы кыбгъэдэтт гене-ралхэр, офицерхэр, Георгий орденыр зратахэр. Тхэ елъэлуэ нэужь, дзэпщыр луащхьэм къехри, адэ-мыдэклэ щуивыкла полкхэм, батальонхэм, шуудзэхэм фы-щлэ яхуищлалъ, «мыхьэнэ ин дьдэ зилэ луэху хьэлъэр зэрызэфлагъэклэм папщлэ». Дзэпщым жиалъ:

«Гуфлэгъуэм сызэщилэтэу, фи лыгъэм

и пщлэр слытэу, Кавказ армэм и дзэ-лэ хахуэхэм сынывохьуэхьу... Кавказ зауэм клэ зэригъуэтэмкълэ. Зауэм кы-щывгъэлъэгъуа фи лыгъэмкълэ, гугъу-ехьым фыпэлъэщурэ, фэ къулыкьу ин дьдэ хуэвлэжъащ Паштыхьымрэ Адэ лъахэмрэ: къурш быдаплэхэмми, бгырыс хьыжъэхэмми, уаеми, хуабэвэхэмми фыкы-зэтрагъэувылэфакъым фэ, псори фшэчаш, псори къызэзнэклалъ, лъы вгъажэ зэпы-турэ, икли фи мурадым фылъэлэсащ. Фыщлэ хузоцл ди луэхур къыдэзыгъэхьу-

ла ди Тхьэшхуэм! Адэ хэкум пщлэрэ щлыхьэрэ къыфхуещл фэ, Кавказыр къэ-зызэуа лыхьужьхэм! Мы нобэрей гуфлэ-гъуэмрэ мы дакъыкьэ телъыджэмрэ ямылъэгъуауэ зауэм хэклэуэа фи ныб-жьэгъухэм я фэеплъыр мыклуэдыжынщ!»

Къуэбыдэ щуивыкла дзэр шыгъуазэ ящлалъ император Александр Етлуанэм кыгъэхьа хьуэхьуыи:

«Си гум кыбгъэдэклэу фыщлэ хузо-щл теклуэныгъэ иныр къытхуэзыхьа дзэпщхэм, офицерхэм, зауэлхэм. Абыхэм зэрахьа лыгъэм срогушхуэ сэ».

Кавказ зауэм «лыгъэ шызезыхьахэм» я пщлэр теклуэдакъым урыс паштыхьым. Дзэпщым, Михаил Николаевич, къратащ Георгий орденым и 2-нэ классыр, нал-къутналмэсклэ гъэщлэрэщлэ сэхьуэ, «Кавказ зауэр зэриухам и щылахьклэ» псалъэр тетхауэ. Паштыхьыр «и къуэш хахуэм» къехьуэхьуащ «ильэсищэрэ щэ ныкьуэрэ и пэклэ бгырыс лэлхэм зэха-

убла лыгъажэ зауэм клэ зэрыритам щхьэклэ». «Нобэ шыщлэдзауэ, — къехьуэ-хьуащ паштыхьыр и къуэшым, — Кав-казым зы лъэпкъ жылэмыдалуэ къинэ-жакъым».

Кавказ зауэм хэта псоми паштыхь унафэклэ къратащ абыхэм папщлэ ящла жорхэмрэ медалхэмрэ — бгырысхэм я лъахэм шагъэжа лъымрэ щызэрахьа «лыгъэмрэ» я уасэу.

Георгий орденым и 2-нэ нэгъыщэр къратащ граф Евдокимовым. Абыи къе-хьуэхьуащ паштыхьыр: «Ильэсищэрэ щэ ныкьуэклэ дызыхэта зауэ гуащлэм клэ езытар уэращ, уэ пхузэфлэклалъ щыналъэ дахэр бгырыс лэлхэм къалэщлэпхын...»

Дамыгъэ лъаплэхэмрэ фэеплъ бэракъхэмрэ иратащ адыгэ лъахэм лъы щызыгъэжа полк, батальон, шуудзэ псоми.

ЭСАДЗЕ Семен.
1914гъэ.

Тихомиров Лев игукъэкIыжъхэм

*КъокIыпIэ Кавказыр куачIэкIэ заштагъэм лъы-
нытэу, джыри Телрюк тыщылэзэ, КъохъэпIэ
Кавказым адыгэхэр къырафыхэу рагъэжъэбгъэ.
Шамиль, Дагъыстан афэгъэхьыгъэ хъугъэ-
шIагъэхэм сэ сызэращыгъуазэр литературэ
зэфэшъхъафхэм къарысиджыкIыгъэмкIэ ары.*

Ау КъохъэпIэ Кавказым Iофыр фэгъэхьыгъэмэ, мы тарихъ тхьа-мыклэгъошхоу сынэгъу клэкIыгъэр я IV — VII-рэ IлэшIэгъухэм Европэм щыкощынхэ фаеу зэхъуми лъэпкъхэм кыинэу ащэчыгъэм зыкIи ебгъэпшэнэу щымытэу сэлъытэ. Мы лъэныкъомкIэ тхыгъэу щылэхэми дэгъоу сачыгъуаз. Архив документхэми тIэкIу хэшIыкI афысиI. Урысхэм силъэныкъо гупсэ зэраштагъэм итарихъ 1887-рэ илъэсым стхынэу зызгъэхъазыры зэхъум Екатеринодар иушэтэкIо цIэрылоу Фелициным зэпхыныгъэ дысиIэнэу хъугъагъэ, ЦIэмэз (Новороссийскэ) округым иархив документхэри къызIэкIэзгъэхъэгъагъэх.

Къэсыгъуоигъэ материалхэр, статистикэ таблицэхэр, планхэу, картэхэу згъэтхыгъэхэр адрэ ситхъэпабэмэ ягъусэу революцием илъэхъан Iлодыгъэх. Ау тхылъхэм арытхэм, архив документхэм сызэращыгъуазэм нэмыкIэу, КъохъэпIэ Кавказым икIушъхъэчIэхэр ячIыпIэжъ зэрэрафыщтыгъэхэм икIэбари сэшIэ мы хъугъэ-шIагъэхэм ахэлэжъагъэхэм къалотэжъыгъэхэмкIэ, етIани къэсIон ахэр зэрэрафыгъэхэр сынэгъу зэрэкIэкIыгъэр.

Сэ ащыгъум илъэсипшI-пшIыкIути нахъ сымыныбжыгъэми, сигульытэ бэмэ альпыIсэу щытыгъ, хъугъэ-шIагъэхэм ахэлэжъагъэхэм ягукъэкIыжъхэр охтэ зэфэшъхъафхэм, 1887-рэ илъэсым нэс, зэхэхынхэу хъугъэ. Зыгорэ сщыгъупшагъэми е зэхэзгъэкIокIагъэми, сынэгъу клэкIыгъэхэм, шыхъат сызыфэхъугъэхэм документальнэ осэ гъэнэфагъэ яIэу сэлъытэ.

Мыщ фэдэ пэублэ къызыкIэ-сшIырэр сикъэбар литературэу щылэм икIоу зэрэдимыштэрэр сэшIэшъ, ау ушэтынхэм апылщ специлистхэм алашъхыи сигушIэхэр къыщызгъэшъыпкъэжъыным сыфэхъазырышъ ары.

ЫпшъэкIэ къызэрэсIогъагъэу, КъокIыпIэ Кавказыр заштэ нэуж КъохъэпIэ Кавказыр зэраубытышIт шIыкIэр зыщаухэсышIт зэIуIкIэ Барятинскэ пщым 1860-рэ илъэсым Владикавказ щызэхичгъагъэ.

ЗэлукIэм планитIу къащыхалъхэгъагъ. Генералэу Филиппсон адыгэхэмкIэ гукIэгъу къызхагъэфэн фаеу, урысхэм дзэ IкIочIэ-шхо зэряIэр ахэм арагъэлъэгъунышъ, зэо-бэнэ пхъашэ арамышIылIэу Урысыем къыгохъанхэм къырагъэзэгъын альэкIынэу ылымтэщыгъэ. Ау ащ зыкIэ-римыкIышIыр нэфагъэ.

Евдокимовым еплъыкIэу илэгъэр нэфэшъхъаф шъыпкъэу

щытыгъ. Ащ ишIошIыкIэ, «адыгэхэм уадэпсэуни, зыгорэушIтэу къызыпыпшэнхи плъэкIышIтэп, Урысыем ищынэгъончъагъэ пае рэхъатэу, зи ятымыпсэу ахэр щыдгъалэхэи хъушIтэп. Зэо лъэхъаным къохъэпIэ къэралыгъохэмрэ Тьркуемрэ къушъхъэчIэхэр къызкъуащэнхэ альэкIышIт». Урысыем ифедэ пае адыгэхэр зэкIэ гъэкIодыгъэн фаеу Евдокимовым ылымтэщыгъэ. АщIкIэ анахъ хэкIыпIэшIоу шылагъэр Тьркуем ахэр фыгъэнхэр ыкIи ахэм ячIыгу уIэшыгъэ къэээкъхэр игъэтIысхъэгъэнхэр ары. Барятинскэ пщым Евдокимовым къылуагъэм дыригъашти, аужы-рэм иеплъыкIэ пхырыкIыгъ.

Адыгэхэр ячIыгъухэм зэрарафыгъэм лъыпытэу Линейнэ, хы ШлуцIэ дзэхэм яполк псаухэр ахэм къарагъэтIысхъанэу рахъухъэщтыгъ. Ау мы дзитIуми ахэт къэээкъхэм ащ фэдэ планым къызэрэдырамыгъаштэрэм ишыхъатэу зыкъалэти, кощыным къызэремыуцалэхэрэр, IашэкIэ къазэрэпзущыжышIтхэр къалуагъ. Арыти, Евдокимовым планым хэлэзыхъажъын фаеу хъугъэ ыкIи къэралыгъо ахъэшхо аратызэ Пшызэ шъолъыр къыпIэуль чIыплэхэм арысыгъэ къэээкъхэм анэмыкIхэу, донской, терскэ къэээкъхэм яунагъохэри купышхо мыхъухэу мыщ къагъэкощынхэу унашъо ышIыгъ.

КъохъэпIэ Кавказыр ыштэнэу ерэшIи, Евдокимовым зи зэблэжъын шылагъэп. Къэээкъэ унагъохэу агъэкощышIтхэм ащ фэгъэкIотэныгъэ зэфэшъхъафхэр афишIышIтыгъэх. Дзэхэм пэшIорыгъэшъэу ахэм унэхэмрэ къа-кырихэмрэ афагъэпсышIтыгъэх, къэралыгъом ахъэшхуи, илъэ-сищэ е илъэситфэ гъомылапхыи къаритышIтыгъ.

Адыгэхэм Iофыр афэгъэхьыгъэмэ, ахэр хэдэнхэ — къушъхъэхэм къяхынхэшъ, Мыекъуапэ пэгъунэгъоу къэтIысынхэ е ячIыгу гупсэ къабгынэнышъ, Тьркуем кощынхэ фэягъэ. Ау кыинэнхэ алопагъэкли, адыгэхэм а чIыплэр афикъушIтыгъэ? Нэбгырэ мини 100 фэдиз нылэп ар зытелъытэгъагъэр. Арыти, къушъхъэчIэхэм япчъагъэ зэрэхъурэмкIэ пIцы аусышIтыгъ, фэди 5-кIэ е фэди 10-кIэ ащ къыщагъаIэхъыгъ. Илъэси 2 — 3 теши, рафыхэрэм япчъагъэ къалытэ зэхъум, ар зэрэмытэрэзыгъэр къэнэфагъ. Ау зыфэягъэхэр къадэхъугъэхагъ, Петербург дэххэри пачыхъэри агъэплъэхъугъэхагъ.

АшIэзэ къушъхъэчIэхэм япчъагъэ къызэрэрагъэлъыхышIтыгъэм иягъэ къэкIони ылъэ-

кIышIтыгъэ. ЯчIыплэхэм къары-нэжъхэми, «ащ фэдизэу зипчъа-гъэкIэ мэкIэ къушъхъэчIэхэм щынэгъошхо къапыкIына» зыфэ-пIощт гупшысэхэр ащ цIыфхэм ашъхъэ къыригъэхъан ылъэкIы-шIтыгъэ. Ащ епхыгъэу Урысыем къушъхъэчIэхэм бзэ къадигъо-тын, ахэр къыригъэшIун ымыл-лъэкIынэу пачыхъэм гурыгъэло-гъэн фэягъэ. 1861-рэ илъэсым Евдокимовым ар къыдэхъугъ, а лъэхъаным ехъулIэу Барятинскэ пщыр къелэзэнхэу IэкIыб хэгъ-гум Iогъагъэ.

Черкес Iофыгъор зэшIохы-гъэным пае Императорэу я II-рэ Александр 1861-рэ илъэсым Темыр Кавказым къызэрэкIо-шIыр Евдокимовым ешIэти, хьоршэрыгъэ горэхэм яусагъ. Ащ адыгэ нэлъасэу илэхэр къы-уIгоихэу ыкIи ахэр шIу зэри-лъэгъухэрэр, ячIыплэхэм ара-фыхэ ежъ зэрэшIомыгъор, ахэм апэшIуеклоныр Барятинскэ пщым иунашъо къызэрэпкъырыкIырэр къафилуатэу ригъэжъагъ. Джы-мары пачыхъэр къызэрэкIорэр ыкIи ышъхъэкIэ ар адыгэхэм ялыкIохэм адэгъушIлэ зэрэшIо-игъор, къушъхъэчIэхэм ягум-кIхэр зэкIэ ащ къыфалотэн, ахэр къафигъэцэкIэнхэм щыгуыгынхэ зэралъэкIышIтыр, ащ фэдэ ама-лыр зылэкIатIупшIы зэрэмыхъу-шIыр Евдокимовым агуригъэл-огъагъ.

Евдокимовым инэлосэ адыгэхэм агу ащ фэдэ гугъапIэхэм къалэтыгъэу ядэжъ агъэзэжыи, ашIошъ агъэхъугъэхэр нэмыкIхэм тыдэкIи щафалуатэу рагъэжъагъ. Политикэм хэшIыкIышхо фызи-мылэгъэу къушъхъэчIэхэр псын-кIэу агъэпIагъэх. 1861-рэ илъэ-сым пачыхъэр Фарзэ дэжъ щытыгъэ тиотряд къэкIуагъ ыкIи шапсыгъэхэм, натыхъуаехэм, убыххэм ыкIи нэмыкI лъэпкъхэм ялыкIохэр мыщ дэжъ къышIы-зэрэуIгоиыгъэх. Ахэр пачыхъэм зылэкIэхэм урыс пытаплэхэу ячIыгу итхэр акъутэжыи, дзэхэр арашIыжыхэ зэрашIоигъор, урыс псэуплэхэр ячIыгъухэм ащагъэ-псыным, сыд фэдэрэ урыс ад-министрации щылэным зэрэды-

рамыгъаштэрэр ралуагъ. Ащ фэдэ лъэлухэр урыс пачыхъэм къа-зыфигъэцакIэкIэ, мамырэу зэ-дэпсэунхэм зэрэфэхъазырхэр къалуагъ.

Урысыем анахъ пый пхъашэ-ми ащ фэдэ даохэр зэрэфимы-гъэцэкIэшIтхэр нэфагъэ. Адыгэхэм зэээгъыныгъэ гори адэшIы-ным Iофыр темытэу ылымти, мы чIыплэм пачыхъэм Евдокимо-вым ипланхэм щадыригъэштагъ. Ащ къышIуублагъэу ахэм ягъэ-цэкIэн нахъ агъэпсынIагъ.

Мыщ дэжым хэгъэунэфыкIы-гъэн фаеу къушъхъэчIэхэр Ев-ропэмрэ Тьркуемрэ къакъоу-цонхэм зэрэщыгуышIтыгъэхэр. Ахэм ялыкIохэр а хэгъэгухэм агъэкIогъагъэх. Нэтыхъоепщэу Костэныкъор Инджылызым къы-зэрикIыжыгъагъэр къэсэшIэжыи. Ари игъусэхэри псыхъоу ЦIэмэз дэжъ къышIууцугъэхэти, ЦIэмэз къалэ удэтэу ахэр дэгъоу къэ-плъэгъушIтыгъэх. Тинэлъасэхэм ащышIэу докторэу Дорошевич ары Костэныкъом иунагъо ихъэ-щыгъэр. Ау лIыкIохэм узгъэ-гушIон къэбар къахыгъагъэп. Ахэм Iэпылэгъу гори агъотыгъа-гъэп. Тьркуе закъор ары ко-щыжыхъэрэр зичIыгу изыгъэ-тIысхъаным къезэгъыгъагъэр. Типравительстви ишъыпкъэу ар къазэрэдэхъушIтым ыуж итыгъ. Адыгэхэр нахъ благъэу хылушъом къылуагъэзыхъэхэзэ, ахэр зэ-рэзэпырашIышIт къухъэхэр бэу нэпкъым Iутынхэм, амал зэри-лэкIэу къушъхъэчIэхэм нахъыбало Тьркуем агъэкощыным тэтыехэр щыгуыгынхэу гъэхэн фае. Сыд ишIыкIэми, къушъхъэчIэхэм ячIыгу нахъ псынIкIэу къызэра-рагъэбгынэшIтым пылгыгъэх. ЗишIоигъоныгъэкIэ кощыхэрэм афигощынэу Евдокимовым со-мэ мини 100 къэралыгъо мыл-коу къалихыгъагъ. Ау а ахъшэр бэмэ зэрафимыкIушIтыр нэфа-гъэми, ар зыфэягъэр ахъшэ Iэпылэгъу зэраритырым икIэбар нэмыкIхэм зэхаригъэхынэу ыкIи къэралыгъо ахъшэ къаратыным щыгуыгыхэзэ нахъ псынIкIэу ахэм ячIыгу къабгынэным ригъэнэ-цIынхэу ары.

Хэбзэнчъэу егъэзыгъэкIэ адыгэхэр ячIыгу рафышIтыгъэх. ЫпэрапшIэу ахэм зыкъагъэгъу-нэжышIтыгъ, купэу зэхэхъэхэти, апсэ пэтыфэ къязэожъышIтыгъэх. Ау тыдэкIи ахэр щызэххагъэтакъо зэхъум, цыкIу-цыкIузэ агу Iло-ди, зыкъамыушъумэжъэу хъугъа-гъэ. Урыс дзэкIолIхэр зэбгъу-рытхэу Iохэзэ, къушъхъэчIэхэр зэкIафэщтыгъэх ыкIи ахэр зэ-раукъэбзыкIыгъэ чIыплэхэм ста-нищэхэр ащагъэпсышIтыгъэх. Ахэм ауж итхэу къэээкъхэр къэкощыжыхэти, афагъэпсыгъэ станицэхэм адэтIысхъэщтыгъэх.

Адыгэхэм янахъыбэмэ агу зэкIодыпэм зи амышIэу, зэры-мыр хъугъэхэм фэдэу хъурэм лъыплъэщтыгъэх, ахэр къапэу-цужышIтыгъэхэп, ау ячIыгуи къа-бгынэщтыгъэп. Ащ лъыпытэу зызэкIаугъоен, ашIэщтыр, зыз-дагъэзэшт лъэныкъор ахэм къы-хахын альэкIышIтыгъа? Ау ахэр рахъухъанэу охтэ лые къа-ратышIтыгъэп. ЧIыплэ пстэуми дзэкIолI куп мынхэу агъаIло-хэрэр нэбгырэ заулэ зыхэхъэрэ купхэмкIэ зэтыраутышIтыгъэх. Ахэр зэкIэри къызэдырагъэу-бытэу лыхъушIтыгъэх, къоджэ, унэ горэхэр е зэбгырафыгъэ адыгэхэм зызсагъэбылгыгъэ чэл къызэрыкIохэр къагъоты-шIтыгъэх. А къуаджэхэр, унэхэр, чэлхэр тырагъэжыкIышIтыгъэх, ямылIу зэралпхъошIтыгъ е агъэ-кIодышIтыгъ, былымхэр аубыты-шIтыгъэх, хъульфыгъэхэр, бзы-лъфыгъэхэр, IлэлэцIыкIухэр зэ-бгырафышIтыгъэх. Зыдэчэщтхэр амышIэу ахэр шъхъэчъэ-псачъэу зэбгырычъышIтыгъэх, мээхэм, джыри зэрамыпхъогъэ къуа-джэхэм защагъэбылгышIтыгъ, ау ахэм шъхъэегъэзыпIэ зыща-гъотыгъэ чIыплэхэми лъэпкъыгъэ-кIод заор шъхъасынчъэу къалы-лэсышIтыгъ. Япчъагъэ хэхъо зэпытэзэ, купышхо хъухэу адыгэ насыпынчъэхэр къохъапIэм екIу-шIтыгъэх, урысидзэм хэтхэр ахэм альэб итхэу Кавказ къушъхъэ-тымкIэ зэпырафышIтыгъэх ыкIи хы ШлуцIэ Iушъом Iуагъэзыхъэ-щтыгъэх.

Псауу къэнэгъэу къушъхъэчIэх-

Тыгъужьыкьо Къызбэч фэгъэхьыгъэ къэбархэр

Пачьыхэм урыс къутырэу къушъхьэхэм къахигъэтысхьагъэхэм ащыщ горэ, узымрэ гъаблэмрэ гунэ нагъэсыгъэу, къыздикыгъэм ыгъээжынынэу гъогу техьажьыгъ. Зэпыфэн хьумэ, мыхъун пстэури зы чыплэ екы. Ос фыртынэм гъогу тыриубытэхи, купыр къушъхьэм хэгъошъхьагъ. Дэфэныкьо Хьаджэм икьуаджэ амышлахэу къеоллагъэх. Сыд пшлэшт? Пыхь шъхьаклэ цыфхэба? Рагъэблэгъагъэх, агъэфэбагъэх, лэпылэгъу афэхьугъэх. Тыгъужьыкьо Къызбэч дэжы упчлэгъагъа Хьаджэм къыгъэкьуагъэх. Къызбэч гъусэхэр къышыхи къуаджэм къэкьуагъ, гъогурыклогъэр къыплыхьагъэх, нэлуасэ зафишлыгъ.

Къызбэч клэжыным ыпэу Дэфэныкьо Хьаджэм унашъо къыфишлыгъ:

«Зытамэ бгъэхъужьырэм ылъабжъэ фэсакъ» адыгэмэ ало, ау мыхэр сапэ къыфагъэхэмэ ащыщыхэп. Зэуаклогъэп. Цыф къызэрыклогъ. Заом ихабзэ шъхьафы, гупшысэр клэклы, умыулы—мэ — укыулышт. Къуачлэр зыдэгъэзагъэм теклоньгъэр гъэзагъэ. Мыдрэр ащ фэдэп, шъхьафы! Чыжъу клэрэ гупшыс, лъапсэ зыдзырэ шлушлагъ. Гузэжъогъум уишагу къыдигъэ зыхьэгъэ псэушъхьэр уукырэп ныла? Сыд шъуикъыными шъуадэлэпылэшт. Лъэпкъыр зыфэдэр агурыжъугъэлэшт. Ау цытми сфяплэжынынэу сыолъэлэу «лашэ алыгъэу тапэ къиуцорэмэ къызахафэхэклэ, апэрэу шэр зыфэдгъэпсыщтыхэмэ ащыщыщтых».

Къымэфэ мезищым адыгэмэ къутыр псаур зыдалыгъыгъ. Гъатхэр къэси гъогу техьажьынхэ зэхьум, Тыгъужьыкьо зэриуагъэу, унагъо пэпчъ шы зырыз къарити, гъомылапхъэклэ къадэлэпыли, адыгэмэ ягъунапкъэмэ анэс ыгъэклогъэжыгъагъэх.

Гупшысэм лъапсэу илэр гуклэ зэхифыжъэу купыр тлэклурэ щысыгъ.

— Ежырклэ сыд хэлъ! Ялъэпкъэгъумэ къатырихи шъуашэ къафишлыгъ. Къыфаулыгъэр ежы ишагу къыдащыгъэ мэлъыр арми ымышлэу, къыщытхъузэ зимэл зышхыжыгъэм фэдэ хъугъэ, — диджэу Одым къедзы.

— Арынклэ пшлэнэп, — ылауагъ ефэндым шъабзэ.

* * *

Пачьыхэм идзэ Абин щышлыгъэ пытаплэм чэцэу къыдэкълыхи, улэшыгъэхэу зэолл нэгырэ тлэклэ Къызбэч къыфэкьуагъэх. Тэлмашэм къызэриуагъэмклэ, ахэр пачьыхэм илэхъу зытырадыжынынэу Польшэм зыкышчы-зылэтыгъэгъэ офицермэ ащыщыгъэх. Мылькоу, гъэхьагъэу ялэхэри атыраххи, тэмэтэльхэри атыратхы, зэолл къызэрыклогъэу, хьапсэу атыратхьагъэм ычылплэклэ, адыгэмэ къазэонхэу къагъэкьуагъэх. Польшэм шыхъугъэр игъэклогъыгъэу тэлмашэм Къызбэчэ къыфилотагъ.

— Ахэри егъэзыгъэх, — ылуи тлэклурэ щысыгъ. Етланэ къылауагъ:

— Урысыер ины, къуачлэр фэгъэзагъ. Бзэри диньыри зэхьыщыр. Шъуныбжыкълэ. Урысмэ шъуахэтымэ нахь шъуагурылон, тэмэтэльхэри къышъуатыжынын,

Адыгэ Хасэм зимычэзыу изэхэсыгъо Къызбэчэ ыугъоигъ. Зыфахыщтыр амышлэу къеклогъагъэхэр зэплъыжыыхэу щысыгъэх. Къызбэч ефэндыр къыгосыгъ. Пчъэм клэлырытым Из зыфешлым, урыс лышхо горэ тэлмашэр клыгъоу унэм къырашагъ.

заори аухымэ шъуатлупщыжынын. Тэ талъэныкьо къыныр къэгъэзагъ, тлэпшъэ щэхурэ гугъаплэ тилэп, хьурэябзэу тыкыагъапцлэ, тпсэ тичлыгу хэтэлъхъэ, ау клэухыр къэшлэгъуай.

— Къыдгурэлэ, — ылауагъ полякмэ япашэу Ваздемир, — тэри тшъхъэ илофэп тыкыэзыцагъэр. Шъо шъузэрыт чыплэм титыгъ. Тичлыгуи тшъхьафити пачьыхэм ттырихыгъ. Шъори ар къышъуишлэн игухэлъ. Къуачлэр фэгъэзагъ тлоньшъ, пыир ныбджэгъу тшыжынын тлэклэ-штэп. Тэщ фэдэу зихэгъэгъу къэзыухъумэжырэмэ тязэонэу тыфаеп. Зы нэгырэ закьо клэгъожынынэу е къумалыгъэ зэриханэу тхэтэп. Джары тыкыэзыцагъэр.

Къызбэч егупшысэу бэрэ щысыгъ. Етланэ ицыфхэр ыугъо-ихи ариуагъ:

— Непэ тэ пыеу тилэр мыхэм тыгъуасэ япыигъ. Арашлагъэр шъолъэгъу. Яхэгъэгъу пачьыхэм ыштагъ. Ежъхэм къахъулагъэр тэ къытэхъулэнэу фаехэп. Непэ

щегъэжыагъэу ткуачлэ зэхэлъэу тызэошт. Цыф гъэсагъэх, лашэхэр дэгъоу агъэлорышлэх, заом хабзэу хэлъыр ашлэ. Гыныр зэрэпшыштым, топыр зэрэбгъэоштым фэлэзэх. Ткыуачлэ къыхагъэхэошт. Къытчыгу-гыхэу къэкьуагъэх. Зыуж тит лэфым ихьатырклэ шъхьэклогъагъэрэ лъытэныгъэрэ афэшъушынэу сышъолъэлэу.

Полякхэм псэуплэхэр афагъэ-нэфагъэх, быслъымэн диньыр арагъэштагъ. Адыгэ шъуашэклэ афэпагъэх, шыхэр къаратыгъэх. Зэнэкьокъоу зехащэрэмэ, къызэпащэхэмэ мэщэрыохэмэ, апэ итыгъэх. Сэшхор къулаеу агъэлорышлэштыгъ. Зэкълужыыхэу, ищыгъэхэу апэрэ заом шлогъэ-шхо хэлъэу хэлэжыагъэх. Илъэс тешлагъэу полякхэр къыздэкълыхэ Абин пытаплэм Къызбэч идзэ рицлэлагъ. Пыим члэнэгъэ-шхо рагъэшлыгъ, ау теклоньгъэр адыгэмэ псынклэу къафидэкълыхэп. Къауклыгъэмэ Ваздемир ихьадэ ахэлъыгъ. Лъэпкъым фэзэуагъэр агъэлэплэу, адыгэ

хьадэмэ ахэлъэу члыгум ратыхыгъ.

— Псэр фэзыгъэтыллырэм фэмышлэхъэ щылэп. Алахъэм ешл тызытет члыгум тимыльэпкъэгъоу хэлъым ибагъэ, — Одыр бэщымклэ члыгум еулу.

* * *

Адыгэ Хасэм зимычэзыу изэхэсыгъо Къызбэчэ ыугъоигъ. Зыфахыщтыр амышлэу къеклогъагъэхэр зэплъыжыыхэу щысыгъэх. Къызбэч ефэндыр къыгосыгъ. Пчъэм клэлырытым Из зыфешлым, урыс лышхо горэ тэлмашэр клыгъоу унэм къырашагъ.

— Къегъалы итхьаусхэ, — тэлмашэм зыфигъази Къызбэч къылауагъ.

Лышхом улагъэу ылэ телъыр къыгъэлъагъозэ, Цакомыкьор къызэреуагъэм игугъу къышлыгъ. Цакомыкьом къеджагъэх.

— Лажэ зимылэ лым узкелуагъэр къэлэуат, — ылауагъ Къызбэч губжыгъэу.

— Типсынэклогъэ псы кыхэхьынэу сызэклом, зигъэхьыа-

гъэп, луклогъэу кыхысыгъэхыгъэп. Ежы ешъоу, етланэ псыр кыхэхыфэ сызэригъэжагъ, джары сызыфеуагъэр.

Щысхэм инахьыбэмэ Цакомыкьом ышлагъэр къырагъэклогъэу къэзэрэгъэгъушылагъэх. «Цакомыкьор лэкъуиблэу адыгэ члыгум щэпсэу, ихэгъэгъу ис, псынэклогъэу зытетыр ичлыгу. Урысыр къытхэхьагъ нахь мышлэми типый, унэ кыиклэу плэгъурэ пстэуми уялэнэу щытэп, луклогъэу псы кыхыригъэхын фэагъэ» алоштыгъ.

Къызбэч къэгъушылэрэр зэпыгъэу ихэбзагъэп. Ынаплэ едзы-хыгъэу, къэгъушылэрэм ышъхъэ фэцэигъэу, ау зэрэгупшысэрэр кыхэхэу ишъыпкъэу едэлэ-щтыгъ. Къалоштыр аухыгъэу Къызбэчэ къепллыщтыгъэх.

Къызбэч ышъхъэ кыилэти Цакомыкьом занклэу еплъызэ еупчыгъ:

— Пшлагъэр тэрэзэу опыта?

Цакомыкьор зэрэгугъагъэу лэфыр зэрэщымытыр зэхышлэу къэгумэклыгъ, ерагъэуи зэхэпхэу къылауагъ:

— Сшлэрэп.

— Цакомыкьом ыныбжы еллытыгъэу изекьуаклэ емыклогъу хэлъыр ымышлэныр гъэшлэгъонэп. Гъэшлэгъоныр бэмэ ащ изекьуаклэ мыхъун зэрэхамы-лэагъорэр ары. Апэу къасломэ сшлоигъор, Тхьэр зы, псэ зыпытэу дунаим къытыригъэхьогъэ пстэури изэфэд, цыфым мыр уие ылуи шъхьафэу зи къыритыгъэп. Гъашлэри ихыжынынэу хьафэу къыритыгъ.

Укытэжыгъэхэу Цакомыкьом дэзгъэштагъэмэ ашъхьэхэр рауфэхыгъ.

— Мы шъуапашъхъэ ит зэолпыр къызытхэхьажымы насыпышло хъугъэу шъолпыта? Пачьыхэм ыгъатхьэрэмэ ащыщхэп зэолпхэр. Хьайуаным фэдэу къырамыдзэхэу, унагъуи джэгугъуи ямылэу, ежъхэм ягухэлъ шлохэм зэрэнэсыщтхэм щэхурэ гухэлъ ямылэу, анахь илъэсышлэхэр мыхэм ашъуагъэклогъы. Яох, аушъхьаклэх, агъэцылкълэх.

Цакомыкьом ышъхъэ фига-зи Къызбэчэ игушылэ лыгъэклогъагъ:

— А уулагъэр, клэлэхъу, бэклэ оц нахьыжъ. О шлуагъэу къэпхьырэ нахь балэ кьехьы. Псэолъэшл, лашэхэр егъэцэкъжы, ылэ дышъэр кыпэзы. Непэ оц нахьыжымым плэ тепщягъэмэ, неуцы уятэ зэрэтэпщэщтым сенэгъуэрэп.

Щысымэ Къызбэчэ къыдырагъэштагъ.

— Къыздешъогъаштэмэ, Цакомыкьор шъознэты ижъугъэфэц! Ыкыбышъо къамыш ужэу токл къытешъунэшт, зыщымышыклагъэм ылэхэр къымылэтыжынынхэу.

Цакомыкьом клэуцохи рачи ащ лпыпытэу ыкыбышъо рау-тыгъ.

— Къылэжыгъ, — ылауагъ Одым ышъхъэ еплэстхьыжызызэ. — Зынэ ипкырэ зэблэпхъугъэ клэ умылытэ.

ГЪУКЪЭЛІ Нурбий.

гъашлэм иджэрпэджэжъ

(Иклэух).

дэим бзыльфыгъэ ныбжьыклэр зэлыубытыгъагъ. Хъаджэты илъэситлэ зыныбжы иклэлэ Хъарунэ шхэнэу фэе зэпытыгъ. Ным ибидзыщэ клодыгъэу, сабыим зиригъэшхын илагъэп. Клэлэцлыклур гыным ыгъэпшъыти, лучыиыкыщтыгъэ. Ауштэу зы чэщ горэм, къухъэ хъамбарыр фэбагъэм зэлыубытыгъэми, Хъаджэт чыылэ-чыылэу пклантлэ къехынэу фежыагъ. Азраилыр къызэрэклэлэ-лыкылауагъэр къызгурэлэм, Нэбзыфы елъэлугъ: «Нычэлэ сыкыкыжыын лоу сыгугъэрэп. Си Хъарунэ насыпынчъэ цыкыгурэ кыпфэсэгъанэ. Мы сыбгы ил тыжыын бгырыпхыр гукъэлыжъэу сфептыжыымэ, сигуапэ хъушт. Тятэ мы бгырыпхыр хъаджэм кыкыжыызэ кысфихыгъагъ. Сишъэо цыкыгу зы мафэ горэм къызищэклэ, инысэ пильханэу етыжъ».

Джа чэщ мыгъом Хъаджэт ыпсэ хэклыгъ ыкли хы Шуцлэм ипырапыцылумэ ахэкклэжыыгъ.

Я 11-рэ мафэм ипчэдыжы чыжыэклэ чыр къэлъэгъонэу фежыагъ. Къухъэм ис пстэур хэгъэгуклэ къафэхъуштым агъэ-шлагъоу епллыщтыгъэх. Къыз-дэкулауагъэхэ чыплэр Самсун хы лушъор арыгъэ. Туапсэу къыз-лыкыгъэхэм нахъ халэ-балыкыгъ. Ихэку егъэзыгъэу зыбгы-нэгъэ адыгэ тхымыклэхэр луы-зыбзагъ.

лоныгъом итыгъэ хымэ фэба-гъэ. Хы лушъор мэ лаем зэлы-убытыгъагъ. Мухъаджырэу къэ-кылауагъэхэр тыркумэ къалэм дагъахъэщтыгъэхэп. Зэпахырэ узхэр апылэу алытэщтыгъэх.

Тыркумэ цыфы пэпчэ зы хыалыгъу закъу ратыщтыгъэр. Загъорэ джа хыалыгъур къала-хыным паеклэ яхъадэхэр мэфэ пчъагъэрэ сымаджэм фэдэу чыблыклэ ашыгъэ щатрэмэ ачла-гъэллыщтыгъэ. Ашхын зерамы-гъотырэм сымэджэныри хэтэу япкъышъол якъушъхъэ епкы-жыыгъагъ. Мэлэклалэмрэ щы-мылэныгъэмрэ уамгъэшлэн шы-лэп. Мэлэклагъэрэ шъхьаклорэ зы цыф къырихъакышъуштэп.

Загъорэ, хъадэхэр зычлалъхъа-жыыклэ, чэщырэ шъэфэу клэхэти, хъадэм къырахъуыгъэ чыхланыр къычлахыжыщтыгъ. Джащи фэ-ныкъуагъэх. Ллэныгъэм сабий цыкум афырыгъунэу есэжыгъэ-хэу мыщынэхэу хъадэхэм адэжъ щыджэгущтыгъэх.

Джамбулатыпщыр хы лушъом къызлукъагъэхэм мэфищ тешла-гъэу иныбджэгъу дзэ пащэу Карт Осмэн луклагъ. Ар ыпэклэ къэ-кылауагъэу щытыгъ ыкли тыркубзэ ышлэщтыгъэ. Карт Осмэн илэ-пылэгъоу къэлэ пащэм Изын къылахи, шыхэр, кухэр ащэфыхи, ялаплэхэр зэклаугъоажыыхи, якъо-джэгъухэр зыдращажъэхи, хы гъунэм лукыгъэх. Мэфищ гъогур къызэпачыгъэу Эрэк районым, джырэ Эрба районым, къэсы-гъэх. Къэлэ тхыаматэм клэхэклэм-клэ ечъэхырэ псыхъо нэзыр тлысыплэу къаритыгъ. Ау ар агу рихыгъэп. Къалэм икыблэклэ тет къушъхъэм дэклауаехи, непэ къызнэсыгъэм адыгэхэр зыдэсхэ Джамбулат, Карт-Осмэн къуа-джэмэ адэтлысхъагъэх.

Джамбулат къуаджэм Бажэ,

Быжэ, Апыщ, Хъут, Клубэ, Чэтай, Цэй, Гъыщ, Кошбай, Лытахъо унагъохэр къышыуцугъэх.

Мэзышъхъэм игъочлэгъы члэ-сыгъэ Цэйхъаблэмэ ягъашлэ кымэфэ чыылэхом къыгъэу-шунклыщтыгъ. Къызэраложы-рэмклэ, 1863-рэ илъэсым адыгэ шъолпырым клымэфэшхо къеклы-гъагъ. Наурызы янэу Сыфиф мафэ къэс шакло дэкыщтыгъэхэ хульфыгъэмэ иклэлэ икъэбар къахъынэу ащыгугъыщтыгъэ. «Къор унэм ипкъэу, пхъур унэм иклэрак!» зыфалорэм фэдэу ишъао щымылэу яунэгъо лъапсэ хэт цызгъалэщтыгъэр?

Цыфым илъэгагъэ нэсэу осыр къытырилъхъагъ, гъочлэгъым чыылэ мылыр рилъэсыкыщтыгъ. Ау мафэрэ машло ашыщтыгъэп — лугъор зэримхъаным пае. Чэщырэ ары зызагъэфабэщты-гъэр. Бэмэ узхэр къапыхъагъэ-хэу щытыгъэх. Клымэфэ чыылэм амал къаримытыжъэу мафэ къэс аклуачлэ нахъ къыхэкыщтыгъ. Зэпахырэ узым нахъ клуачлэ зыхэлъ ныбжьыклэхэри къыубы-тынэу фежыгъагъ.

Ллэшлэгъум ехугъэ Мухъамта-лы ыпкыи зэримхъажышъуным нэсыгъагъ. Ллыжыым узэу къе-кыгъэр ыушъэфэу ыпсэ пытыгъэ къодый. Зы мафэ горэм гъочлэ-гъым члэкыгъэ хульфыгъэхэмэ зэхыхыгъ шапсыгъэхэмрэ абдза-хэхэмрэ гъэтхалэ нэсыфэ яхэку абгынэжыынэу урыс пачыхъэм къарилуагъэу. Джа уахътэм нэс адыгэхэм заоклэ къямыклунхэу унашъуи ашыгъэу щытыгъ. Мы къэбарым Цэйхъэблэ тхыаматэ-хэр тегупшысыхъагъэх. Гъочлэ-гъым зэрэчлэклэдэжыщтыхэр къагурылуагъ. Гъогу тыхъанхэу унашъо ашыгъ. Джа мафэм щегъэжыагъэу мафэри гъочлэ-гъым машло щашынэу фежыа-гъэх. Пстэумкыи Цэйхъаблэхэр мэзиблэ гъочлэгъым члэсыгъэх. Хэкуикын уахътэр къызэсым, Мухъамтал ллыжыыр икъоджэ-гъухэм яушъыиыгъ:

— Тэ тиклэлэгъуми, ащ ыпэрэ зэмаными адыгэ бэлахъхэр мы шъолпырым щыпсэугъэх. Тэ ахэмэ ящылаклэ щысэ тетхыгъ. А лыхъужымэ ятхыдэжыи тедэлэу тыкъэхъугъ. Ахэр мы члыгум хэлъых. Ихэку щымылэрэп тло маллэ. Сэри губгъэн кысфэ-шъумлэгъу, тятэжэ пашъэхэм якъэхалэ сыдалъхъанэу сыфай. Армырми спкыи уцуагъэ гъогу

техъанэу щытэп. Сэ зы лъэлэу къышъуфысылэр. Тэ шъукломи шъуихэкурэ шъубзэрэ шъуиса-биймэ ащышъумгъэгъупш. Тхъэм шъузтехъэгъэ гъогур лэшлэхы къышъуфешл. Шъуздэклошт хэкур хъяры къышъуфешл.

Купым ынэпсыхэр къыклэтэ-къоу, зыми ыжэ зи къыдэмыклэу Мухъамталы едэлугъэх. Ллыжэ тхыамыклэр изакъоу мэзышъхъэ къэхалъэм ипэсаклоу къушъхъэ лъагэм къытенагъ. Цэйхъаблэхэр Хульжэжыи еклурэ гъогум кы-мэфэ мафэу тыхъагъэх. Чыылэ-лэм, узхэм, гъаблэм хыалэчы зэхашыжыгъэ адыгэхэр хы лу-шъом еклугъэх.

Мэфипллэ нэпкъым лусыгъэхэу зы къухъэ джадэ горэм итлысхъэ-хи, Цэйхъаблэхэр гъогу тыхъа-гъэх. Тыркум зынэхсхэм, Ак-Ча-бат хы гъунэм еклонлагъэх. Зы мафэ нэпкъым лутыгъэх къухъэм къырамгъэхыхэу. Осмэн пачы-хъэхэм мухъаджыр купыр ашта-гъэп. «Шейтаным ишы тетлыс-хъэрэ зыщыфаем епсыхыжыи-шъуштэп» зыфалорэм фэдэу къухъэр джыри хым тыхъажыгъ. Мэфэ пчъагъэ къынэуж Румы-нием Балчык хы лушъом нэсыгъ. Джауштэу Цэйхъаблэмэ яхэку-клэу Ормэлыр — Румыниер ху-гъэ. Варда псыхъом ынэз Фарс ыцлэу зы чылэ горэм дэтлысхъа-гъэх. Унэхэр зэдалэтыгъэх, тлэ-кыу-тэклоу зызэтрагъэпсыхъэу фежыагъэх.

Темрыкъо пащэр купым къы-деклоклыщтыгъэ, ялофхэр афи-гъэцаклэщтыгъэ. Адыгэхэр игъо-рыгъоу хымэ члыгум «къыщы-ушъхъонтлыжъэу» фежыгъагъэх. Унагъохэм хъасэ тлэкълухэр ялэу, чэмэщхэр зэрагъэгъотыгъэу, гъунэгъу къуаджэхэм агуры-лохэу фежыагъэх.

Илъэсхэр псыхъом фэдэу зэблэчыгъэх. Кызыкылауагъэхэр я 13-рэ илъэс хуэгъэу джыхъ-нэмым джыри япшъаплэхэр къыкызуыгъэх. Осмэн ыкли Урыс империехэм язао къежыагъ. Мы зэпэуцужыи адыгэ нэбгырабэ зыдихыгъ. Заор заурым пынтлоу зэфэтэджыгъэ къэралыгъуитлур зэгурылохи, адыгэхэр Румынием имысыжыынэу унашъо ашыгъ. Джыри Цэйхъаблэхэр гъогу те-хъанэу егъэзыгъэ хуэгъэх. 1880-рэ илъэсым ижъоныгъуаклэ Тырку хы лушъоу Синоп дэжэ, Аянджыкь районым Цэйхъа-блэхэр къэсыгъэх.

Къухъэм къызехыхэм, адыгэ-хэр псэуплэ чыплэ лыхъухэу лъэсэу гъогу тыхъагъэх. Боябат, Безиркепру, Хъауза, Ладик, Ге-мышкюпу районхэм къаблэ-кыххэзэ Эрба районым къэсы-гъэх. Ащ пэблагъэу зы чыплэ горэм зыцагъэпсэфынэу купыр тлысыгъ. Мэфэ пчъагъэ гъогу тетыгъэ адыгэхэр лъэшэу зэхэу-клэгъагъэх. Зы хыалъэбэкъу адзыжыынэуи клуачлэ къафэнэ-жыгъагъэп. Ащ елытыгъэу, джа Эрба районым къышыуцунхэу унашъо ашыгъ. Темрыкъом нэ-бгырэ заулэ зыригъэгъуси, ащы-гъум къэлэ тхыаматэщтыгъэу Мехъмет Эфенди ыдэжэ клуи елъэлугъ икуп зы чыплэ горэм щигъэтлысынэу.

Тхыаматэм гъогурыхлохэм гуклэгъу къафишл, тлысыплэ къа-ритынэу тыриубытагъ. «Илъэс 16 ыпэклэ къэкылауагъэ адыгэ чылэхэр тилэх. Неушы ахэмэ ятхыаматэхэу Джамбулатрэ Карт Осмэнрэ сыкъяджэнышъ, джа къуаджэхэм апэблагъэу шъуд-гъэтлысын, шъуилъэпкъэгъухэри лэпылэгъу къышъуфэхъун», — къарилуагъ.

Чылыскъат Наурыз къыздэ-кылауагъэ Джамбулат чылэм Нэ-бзыф къыщицагъ. Къыззэрэща-гъэхэр илъэс 14 хуэгъагъэ, клэлитлурэ зы пшъашъэрэ ялагъ. Апэрэ лъэхъанэм Наурыз ишъу-зы шлулэгъу фырилэу шъхъэ-клафэ фишлэу ыгъэлъаплэщтыгъ. Ау илъэсхэр блэклы къэс ыгу фбагъэу илыгъэр клэсэжъэу, Нэбзыф ыгу шыкыжъэу фежыагъ. Бзыльфыгъэ тхыамыклэм Хъа-джэт ыкъо ибэу Хъарунэ фэ-шъхъаф зи лыхыли илэжыгъэп. Исабиймэ афырилэ гуфэбэны-гъэр ыгу имылыгыгъэмэ, Наурыз бзаджэм зы мафи дэпсэужыи-шъунэу Нэбзыф къарыу хэлъы-жыыгъэп.

Цэйхъаблэхэр Эрба районым къызнэсыгъэхэ мафэм Джамбу-лат чылэм ибзылфыгъэхэм ныбжьыклэхэр ягъусэу шыкухэмэ арысхэу Кельхит псыхъо нэзым къамыпрэ лутлэрэ къаупклэнэу клөгъагъэх. Къамылым унашъ-хъэхэр раубгъоштыгъэ, лутлэным матэхэр, плуаблэхэр раблэщты-гъэ. А мафэми Нэбзыфи ахэтэу къаупклэгъэ къамылыр шыкумэ къащэжыи, пчыхъэшъхъапэм бзы-льфыгъэхэмрэ чылэ ныбжьы-клэхэмрэ къагъэзэжыыгъ.

Цэйхъаблэ тхыаматэу Темры-къо ятлонэрэ мафэм Джамбула-трэ Карт Осмэнрэ алукагъ. Зэныбджэгъухэр, зэпэпкъэгъу-хэр зызэрэлъэгъухэм, лъэшэу зэщыгушлыкыгъэх. Зэклэ зэгъу-сэхэу Цэйхъаблэхэр къызшыу-цугъэ чыплэм еклугъэх. Карт Осмэнрэ Джамбулатрэ купым хэтхэм зэклэм лаллэ аращэклызэ язэрэщыт аклэупклагъэх. Ауштэу къырыклогъэхэ, Наурызы янэу Сыфиф къалэгъугъ. Ыкъо ячылэ зэрэдэсыр, бын-унагъо зэрэ-хъужыгъэри ралуагъ. Ныом зэхихырэр ышлэу мыхъоу, ыгу къэуцущым фэдэу кууагъэ. Гу-шлогъо нэпсыхэр къечъэхыгъэх. Иклалэ ятлонэрэ мафэм луагъэ-клэнэуи лыклогъэм къызэгъэгъу-гъэм, ыгу къыдэлъэтышт къышлэ-шлэу ныр къэклэзэзыгъ, гугъэ лэшлэм зэлыштагъ.

Наурызы янэ тхыамыклэ къэ-бар тхыагъор къызелугъэ уахътэм

ежыири мэкъуупклэм кыкыжыи-гъэу тлэкы зигъэпсэфынэу гъо-лыгыгъагъэ. Унэ шъхъангъупчъэр лушэиыгъагъ. Жыыбгъэ шъэбэ цыкыу къепщэщтыгъэ. Наурыз зыригъэкыгъэу плэм хэлъэу зы тугыныбжъэ ыгъэстэу щылыгъ. Клэлэцлыклоу щагум дэтхэм ама-къэхэр къэлэуштыгъэ. Шъхъан-гъупчъэ лухыгъэм къамыл тхыа-клымэгъэудэгур къыбыбагъ. Осыцэм фэдэу ар зэрэсырэм еплъэу, ыгъэшлагъоу Наурыз плэм хэлъыгъ. Ошлэ-дэмышлэу шхынэу фежыагъ.

— Сэ сызэрэуукыгъэр зыми ыльэгъугъэп пшлэшымэ, ухэукъо. Еплъ мы ошъогум ибыбагъэ бзыуцыфымэ зы мафэ горэ къэсынышъ, укълотэжыщыт.

Иныбджэгъу Долэтчэрые къы-рилөгъагъэр ыгу къэкыжыыгъэу, ымакъэ лоу шхыгъэ. Пытым итыгъэ Нэбзыф хуэгъэр ыгъэ-шлагъоу иллы еупчлыгъ: «Сыд мыщ фэдизэу узгъэщхырэр?»

Наурыз шхыныр зэпимгъэоу, ылэхъуамбэкклэ унэм къыбыбэгъэ бзыуцыфыр ригъэлъэгъугъ.

— Ащ удэхъашхынэу сыд хэлъыр? Сабыйхэр къамылым рыджэгухэзэ къагъэутысагъ, — шъузым къырилуагъ.

Наурыз зы бгъумклэ шхы-щтыгъэ, зы бгъумклэ Долэтчэ-рые игушылэхэм ягушысэщты-гъэ. Ыгуклэ ежы-ежыиру зэри-ложыгъ:

— Ашъыу, сыуклыгъэми, илъэс пчъагъэ тешлэжыыгъ. Мары клэ-лэ-гъуалэхэри тилэх. Нэбзыфы сэщ нэмыкл хэт къэзыухъуменэу илэр мы хымэ къэралым. Ху-гъэр еслэмэ, зи хуштэп. Джырэ къынэужи зи зэблихъужыи щылэжъэп, — ылоу егушысэ-щтыгъэ. Ыкли Долэтчэрые зэ-риуклыгъэр шъузым филотагъ. Зышлэнклэ мыукытэрэр ылоным-клэ укытэщтэп.

Бзыльфыгъэм зэхихыгъэр ыгъэшлагъоу ынэхэр къэухъу-рэгъ. Нэбзыф игъашлэкэ ымы-лъэгъугъэ кын, хъазаб шылагъэп. Ау сыд фэдиз тхыамыклагъо ыльэгъугъэми, дунаим езыпхы-жыи къарыу Тхъэм къыхилъ-хъагъ. Ау мы илы къылотэгъэ бзаджагъэр зыфэпщылэшъун амал илагъэп. Зэо утыгум иныб-джэгъу къумалыгъэклэ щызыуклы-гъэ напэ зимылэ ллым дэпсэу-жышъунэу Нэбзыфы игъэпсыкли, ицлыфыгыи еклэуштыгъэхэп. Дэп-къым пылъэгъэ клэрахъом фи-гъази — «Мы клэрахъомклэ ууклыгъа?» — ллым еупчлыгъ. Ыкли клэрахъор къыпыхи, илы къыритыжыщт джэуапым емы-жэу, ыгу зэнклагъэу тыриубыти, Наурыз еуи ыуклыгъ.

Мыжъоу уапэклэ бгъачъэрэм уилъэхъэжыщт. Зафэр лашъэми, ар игъорыгъоу зыдэклоштым нэсы. Остыгъаеми къыщылэтэ-гъэ къамыл тхыаклымэгъэудэгур илъэс 15 къынэуж Джамбулат чылэм къэбыбыгъ, мэкъэнчъэу, осыцэу жым хэтэу, цыф ымы-лотэщтыр ылотат, къэбар шъэ-фыр нафэ къышлыжыыгъ.

**Къэбарыр къэзылотэжыгъэр
Тыркуем ит
Эрба районым щыщ
Цэй Елмаз.**

**Зытхыжыгъэр журналистэу
ТЮШЪУ Светлан.**

Зихэку зыбгынэгъэ адыгэхэм апае Тыркуем шагъэуцугъэ саугъэтхэр

Самсун къалэмкIэ: 1864-рэ илъэсым ыуж илъэси 130 тешIагъэу ТиркумкIэ апэрэ сау-гъэтыр шагъэуцугъ. Ар ашIыным Абдулмэ-джыт Узбэкры кIэщакIо фэхъугъ. 1994-рэ илъэсым саугъэтыр кызылIуахыгъ.

Самсун къалэшхом епхыгъэ Чаршамба районым Къызылот зыцIэ чылэм дэтыгъэ мы сау-гъэтыр зыщыщыр амыгъэунэ-фыгъэхэм зэхакъутагъ, джы шылэжьэп, ау ар ТиркумкIэ апэдэдэу ашIыгъэ саугъэтыгъ. Узбэк дунаим зехъыжым, цыфхэм саугъэтыр икIэрыкIэу агъэуцунэу фэягъэх, ау мы гухэлъыр къадэхъугъэп.

ЫлъэсипшI ыпэкIэ а чылэ дэдэм нэмыкI саугъэт горэ шагъэуцугъ. Ау «ыпэкIэ ашIа-гъэм фэдэу, цыф мэхъаджэ-хэм мы саугъэтыр икIэрыкIэу зэхакъутэн алъэкIышт» алозэ, мыжъосыныр чылэдэс адыгэ горэм ишагу дагъэуцугъ.

(Джэмил Бичэр)

Къоджалэли къалэмкIэ: Истанбул Кавказ культурэ Хасэм иныбжыкIэхэр кIэщакIо фэхъуэ 1999-рэ илъэсым Къарагач чылэм дэт къэхалъэм саугъэт дагъэуцугъ. Мы саугъэ-тым ылупэкIэ 2000-рэ илъэсым жьоныгуаклэм и 21-м цыфхэр апэдэдэу щызэлуагъэх.

2006-рэ илъэсым CircasianCanada сайтымрэ Къоджалэли Кавказ культурэ Хасэмрэ зэгъусэхуэ Къарагач чылэдэс-хэм адэгущыIэхэзэ къоджэ

къэхалъэм «КъикIыжыгъэ Адыгэхэм Ясаугъэт» дагъэу-цуагъ.

КАФФЕД-р кIэщакIо фэхъуи, Тиркуем культурэмкIэ и Минис-терствэ мы хы Iушъом (Babali Sahili) 2009-рэ илъэсым къа-ухъумэрэ шьолъыр мэхъанэ иIэу ылъытагъ.

(Проф. Доктор Iэрол Таймэз)

Къайсэри къалэмкIэ: Пынар-башы районым епхыгъэ Черкес Карабогъаз (Аслъэнхъабл) къо-джэ шлушIэ Хасэмрэ Узунуаула-сом сайтымрэ кIэщакIо фэхъу-хэзэ мы чылэм ишъофхэм ащыщ илъэситфым къыкIоцI шагъэ-тIысхъэгъэ чыгыжыкIэхэр зыдэт шьолъырым 2008-рэ илъэсым «Жьоныгуаклэм и 21-рэ мэз» цIэу фаусыгъ.

Афйонкъарахисар къалэмкIэ: Динар районым ит Япагълы чылэм дэт сыным тетхагъэр мыры: «Япагълы чылэр: 1864-рэ илъэсым Темыр Кавказым ЦIэмэз шьолъырым къыкIыжыгъэ адыгэхэм ащыщэу шапсыгъэхэу унэгъо 20-мэ 1877-рэ илъэсым агъэпсыгъ. Лытэныгъэрэ шъхэ-клафэрэ зыфэтшIырэ тижъы-хэм ацIэкIэ».

Ащ ыкIыIу инджылызбзэкIэ ыкIи тыркубзэкIэ «1864 May 21

A Day To Remember — 21 Mayıs Unutma! Unutturma!» («Жьоны-гуаклэм и 21-р ащымыгъэгъупшI! ЗыщымыгъэгъупшI!») тетхагъ.

Коня къалэмкIэ: Ылгын районым епхыгъэ Ихъсание (Га-зилэр) къуаджэм «Жьоныгуа-клэм и 21-рэ мафэм исаугъэт» 2010-рэ илъэсым шагъэпсыгъ. Бетоным хэшIыкIыгъэ саугъэ-тыпкъым тет фарфор гухъэрхэр а уахътэм Самсун къалэм имэр игуадзэу Кэнан Щарам аригъэ-шыгъ. Метрэ щырышым къехъу зышъомбгъогъэ ыкIи зыкIыхъэгъэ саугъэт напэм адыгэхэр къызэ-рикIыжыгъэхэр сурэткIэ тешIы-хъагъ. Илъэс къэс жьоныгуа-клэм и 21-рэ мафэм цыфхэм мы саугъэтым ылупэкIэ зэлу-кIэ щызэхашэ, IэкIыб къэралыгъо-хэм къарыкIыгъэхэри мыщ къе-кIуалэх.

(Ахъмэт Джэуад Бэнк)

Истанбул къалэмкIэ: Адыгэ-хэр къызыкIыжыгъэхэм илъэси 149-рэ зытешIэм, 2013-рэ илъэ-сым, организациеу КАФФЕД-мрэ Картал район гъэорышIа-плэмрэ кIэщакIо фэхъуи, Кар-тал хы Iушъом саугъэт шагъэу-цугъ. Мы саугъэтыр Налщык къалэм дэт ГуцIашэ Арсеним ышIыгъэ «Псэ чыгъ» саугъэтым тырахыгъ.

Измит КъалэмкIэ: 2015-рэ илъэсым Измит къалэм имэрэу Доктор Невзат Догъан кIэща-кIо фэхъуи, Фэвзие паркым метрэ 1,8-рэ илъэагъэу «Адыгэ-хэу къыкIыжыгъэхэм ясаугъэт» дагъэуцугъ.

Анкара къалэмкIэ: Гелбашы районым ит Хъаджымуратлы, Ягълыпынар, Икизджэ, Гекче-хойук чылэхэм ащыщ цыфхэм щызэхашэгъэ Гелбашы Кавказ зыкIыныгъэ, социальнэ зэготы-

ныгъэ, гъэсэныгъэ ыкIи шлушIэ Хасэр кIэщакIо фэхъуи, Хъа-джымуратлы хъаблэм дэтэу «ИкIыжыгъэ адыгэхэр» зыцIэ саугъэтыр 2016-рэ илъэсым ашIыгъ. Саугъэтым изэхэлъыкIэ Гелбашы Кавказ Хасэм тегъэ-псыхъагъ, Гелбашы район гъэ-лорышIаплэми саугъэтыр ыгъэу-цугъ.

Эскищэхир къалэмкIэ: Эски-щэхир Темыр Кавказ культурэ Хасэр кIэщакIо фэхъуи, «Жьо-ныгуаклэм и 21-рэ, 1864-рэ илъэс, адыгэ лъэпкъгъэкIод ыкIи лъэпкъэу къыкIыжыгъэм исаугъэт» зыфилорэр 2017-рэ илъэсым къэлэ паркым да-шIыхъагъ. Саугъэтыр зышIыгъэ Нухь Ачына «мы саугъэтыр зэрэпсауу Темыр Кавказ куль-турэм инэпэеплъ» ело.

Ялова къалэмкIэ: Яловэ рай-он гъэлорышIаплэмрэ Яловэ адыгэ зыкIыныгъэ хасэмрэ кIэ-щакIо фэхъуи, «Адыгэ лъэпкъ—гъэкIод ыкIи лъэпкъэу къыкIы-жыгъэм исаугъэт» адыгэхэр къызыкIыжыгъэхэм ия 154-рэ илъэсым (2018-м) ашIыгъ. Ыщы-лай Йылмазым къыугупшы-сыгъэ саугъэтыр Чагъры Уз-байым ышIыгъ.

Бозуйук къалэмкIэ: 2018-рэ илъэсым Билэджик-Бозуйук къэлэ гъэлорышIаплэм Шыхь Щамилэ паркым Кавказ поли-тикэ лъэныкъомкIэ ипашэщты-гъэ Шыхь Щамилым исурэт тешIыхъагъэу саугъэтыр агъэ-псыгъ.

*Къэбархэр зэхэзыгуо-ежыгъэр Гул ЙЫЛМАЗ.
Тыркуер.*

Илъэс пчъагъэ блэкIыгъэми, а охътэ чыжъэр тыгу икIырэн

Жьоныгуаклэм и 21-м, хабзэ зэрэхъугъэу, адыгэ дунаим, блэкIыгъэ зэманым зыфегъа-зэ — лъэхъэнэ къинэу, тиадыгэ лъэпкъ Уры-сые пачъыхъагъум зэо жьалымэ къызыщы-ришIылагъэм.

А охътэ чыжъэм анахъ тхъа-мыкIэгъошхэу адыгэ лъэпкъым къекIун ылъэкIыштыр, лъэпкъ-гъэкIод зэо жьалымэр, Урысые пачъыхъагъум къытфихыгъ — тыхэгъэгъу ыгъэкIодыгъ, тилъэп-къэгъу минишъэ пчъагъэ заом хэкIодагъ, миллионым ехъу ячIыгу рафыхи, Осмэн па-чыыхъагъум щылэ хъугъэх.

Зихэгъэгъу агъэкIоди, зичIыгу гупсэ зэрагъэбгынагъэ цыф мин пчъагъэхэр ибэ хъураехэу, чыплэ гупсэф ямылэжьэу, яхэ-кужъ кIэхъопсыхэзэ, дунаим ехыжыгъэх. Хэкужым къына-гъэхэми тхъамыкIагъор ягъого-гъоу илъэсыбэ къахъынэу хъу-гъэ.

Илъэс пчъагъэ блэкIыгъэми, а охътэ чыжъэр тыгу икIырэн,

тихэгъэгъуи, тилъэпкъыи къыры-кIуагъэр, тишIэжъ хэбдзыни, хэпхыни лъэпкъыштэп.

А тхъамыкIэгъо нэкIубгъоу адыгэ лъэпкъым итарихъ къы-хэнагъэр илъэсишъэрэ шъэны-къорэ хъугъэшъ зэпырыдгъэ-зэнышъ, тикъарыуи, тикIуачIи, тифитыныгъи зыпкъ зэридгъэу-цожыштым тифэбэнэн фае.

Непэ фэдэ шыгъо мафэм адыгэ лъэпкъым къыкIугъэ гъо-гур тыгу къызыдгъэкIыжыкIэ къэлъагъорэр зы — цыфыгъэм пэшIуеклоу лъэпкъгъэкIод зао къытэзышIыплэгъэ пачъыхъэ хэгъэгур дунаим текIодыкIыгъ, сыд фэдиз хъэзаб къытэкIу-гъэми, адыгэ лъэпкъым кIуачIэ зэригъэгъотыгъ а тхъамыкIа-гъом къелыжынэу.

А охътэ чыжъэм тэ тиепIы-кIэ сыдигъуи зафэу къэнэжыи: цыф лъэпкъ пчъагъэ лъэпсэкIод зышIи, ахэр зичIыгужъ изыфхи, тыхэгъэгъу тшIозгъэкIодыгъэ Урысые пачъыхъагъум лажъэр-тель. А уахътэм тетыгъэ япачы-хыи, цыфукIи адыгэ лъэпкъым хъазабэу ригъэщэчыгъэр Ала-хъым ыпашъхъэ шапшыныжыи-нэу зэрэтэпIымыкIэ Тхъэм ты-щэгугъы. А дунэе епIыкIэр тэри, тауж къыкIыштхэми зы-IэкIэдгъэзы хъуштэп.

Тэгугъэ тыди мыщ фэдэ тхъамыкIэгъошхэхэр къыщы-мыхъужынынхэу.

Мы дунаир къагъэдахэу, цы-фыгъэшхорэ гуIэгъуныгъэрэ зыхэлъ цыфхэр сыдрэ зэмани щылэх. Тилъэпкъ тхъамыкIагъоу къекIугъэр ежъ илыуэу, икIынэу къызышхъурэ пстэуми тафэраз.

Уахътэ къэси, фитыныгъэ къэзыхъэрэ зэманри къэлъагъуи, адыгэ республикэхэм япар-ламентхэм зэфагъэ хэлъэу а хъугъэ-шIэгъэ тхъамыкIэгъо-шхоу тилъэпкъ къырыкIуагъэм шыпкъагъэ хэлъэу уасэ фа-шыгъ. Тэгугъэ фитыныгъэ къэ-

зыхъэрэ зэманым сыдрэ лъэны-къокIи тичIэнагъэхэми къядгъэ-гъээзжынын уахътэ къэсынэу.

А тарихъ лъэхъэнэ чыжъэм илъэс пчъагъэ блэкIыгъ. БэшIа-гъэ зыщымылэжъхэр лъэпкъ-гъэкIод зэо жьалымэр къызгъэ-жъагъэхэри, ахэм атекIодагъэ-хэри. А зэманри гъунэм нэси текIыгъ, джы тигумэкIхэр зыфэ-гъэхыгъэр непэрэ уахътэр ары.

Дунаеу непэ тызыщыпсэу-рэр псынклэуи, лъэшэуи зэхъо-кIы. Тыгууас нылэп а лъэхъэнэ чыжъэм хъазаб мыухыжыым къелыжыи Кавказыми, IэкIыб хэгъэгухэми къарыхъухъэгъэ адыгэхэр зэхыхъэхэ, зэрэшIэхэ зыхъугъэр. Узэу къежъагъэм къыхэкIыкIэ нэлэ хэгъэгухэм япчъэхэр зэфэшIыгъэх. Ау ащ къыкIырэн тилъэпкъ пыщылэ Iофхэр зэкIэтхъанхэу.

Тилъэпкъырэ тыхэкурэ зы зэрэтшIыжышIт гъогум тылты-хъун фае. Адыгэ хабзэр къэу-хъумэгъэныр, тигъэсэныгъэ, тикультурэ хэхъоныгъэ ашыныр пшъэрылэ шъхъаI. Джа гъогур ары мы дунаим амал къыщытэ-зытыштыр лъэпкъ шъхъафитхэм

ащыщ тыхъужынымыкIэ. Тызэ-гупшысэу, тызIэкIэхъопсэу, тыз-дэлажъэрэр тилъэпкъ шъхъа-фитэу хэкужым щыпсэуныр ары. Джары тятэжъ плашъэхэр псэемыблэжъхэу зыкIэбэнэ-гъэхэр. А пшъэрылтыр адыгэу дунаим тетхэм зэкIэми афэ-гъэзагъ.

Непэрэ хабзэри шъыпкъэны-гъэ хэлъэу сыдигъокIи къыд-дэмызекIорэми тыгу едгъэгъэ-кIодынэу щытэп. Алахъыр зыгу илтым гуIодыгъо къекIурэн. Алахъым ушыгугъэу, псэемыблэ-жъэу сыдрэ Iофи удэлажъэмэ, зэшIомышхъун Iоф щылэп.

Лъэпкъым ифитыныгъэ фэ-лэжъэныр, ичIыгужъ фэбэнэ-ныр, иныдэлъфыбзэу къыуухъу-мэныр, диныр ыгъэлъэплэныр, адыгагъэм темыкIэу илъэс мин пчъагъэхэм къаIоцI лъэпкъым ыгъэлъэплэрэ хабзэхэр зыми хымыгъэкIокIэным пылныр — джары непэрэ адыгэ шъып-къэм илоф.

Тиадыгэ быракъ ташъхъагъ итэу Тхъэм тилъэпкъ къэрэу-хъум!

СЭХЪУТЭ Аскэр.

Инджылыз сурэтыщIым и нэклIэ

Жагъуэ зэрыхъуи, Совет лъэхъэнэм инэклIэ адыгэхэр, Кавказым щыпсэу нэгъуэщI лъапкъ-хэм яхуэдэу, тхыбзэншэу ыцтащ. НобэклIэ адыгэхэр лъапкъыу ялытэу ыцхъуа лъэхъэ-нэр цIэныгъэлIхэм убзыхуауэ зэфIагъуэвэ-жауэ пхужыIэнукъым.

зыщыгугъа дэлэпыкъуэ-гъухэр пщыхъ IэфIым хуэкIуэжауэ ыцтащ.

Генри и ужьклIэ Iэ-натIэншэу къэна гер-цог Ньюкасл зыплъы-хъакIуэ Кърым щы-нальэм къыщыкIуам, Симпсон абы иригъэ-лъэгъуащ и сурэт зы-бжанэ, хы ФыцIэм деж Инджылызымрэ Урысеймрэ я хыдзэ-хэм яIа зэпэщIэты-ныгъэм теухуауэ.

Сурэтхэр герцогым хуабжы игу ирихъауэ къыщIэкIри, герцогым щыгъуэ цIыхухэм Симпсон хагъыхъэри, гупыр адыгэхэм я деж хъэщIапIэ къэкIуащ. А гупым Симпсон и мы-закъуэу, хым теухуа сурэт гъуээзджэхэр къэзыгъэщIа, сурэтыщI Iээ Освальд Брайер-ли, тхакIуэ Лоренс Олифант, Кавказым щыпсэу лъапкъхэм я бзэхэр фылуэ зыщIэ герцогым и унэлут Лука сымэ герцогым щыгъуэ адыгэхэм я деж хъэ-щIапIэ къыздишауэ ыцтащ.

1855 гъэм жэпуэгъуэм и 3-м гупым я кхъухъыр Анапэ и кхъухъедзаплэм къекIуэлIащ. ХъэщIэхэм адыгэхэр хабзэм тету къалежьэри, Псыжь псы-

хуэуэ щыпсэхуэм я деж къра-гъэблэгъащ. Адыгэхэм я хъэ-щIэхэм клэлъызэрахъэ хабзэхэр, унагъуэм къыщекIуэкI зэхушы-тыкIэхэр, Iэнэм къытрагъэува адыгэ ерыскыхэр — ахэр къритхэкIыжащ тхакIуэм. Ин-джылыз сурэтыщI зэчиифIэм бысым хуэхъуахэр и гуп, и псэм хэпщIэпат. Адыгэхэм къа-хуеблэгъа хъэщIэхэм ирагъэ-лъагъун яхуэзэфIэкIащ хъэщIэм пщIуэ хуащIыр, ерыцагъ яхэ-лъу бийм и пашхъэ лыгъэ къы-зэрыцагъэлъэгъуэфыр. Симп-соным и нэклIэ илэгъуащ адыгэхэр я Хэкум папщIэ зы-щымысхъыжу, къыкIуэт ямылэу, езыхэм нэхърэ хуэдищэкIэ къару нэхъыбэ зилэ бийм гуеягъ хэлъу зерапэщIэтыфыр.

Адыгэхэм я щыналъэм Уры-сей правительствам кърищыхъа быдаплэхэм ящыщ зым Симпсон и бысымым теуэ къызэригъэ-пэщам езыри здащтэри, и нэклIэ ирагъэлъэгъуащ лыгъэу, бэшэ-чагъыу, шылэныгъэу адыгэхэм яхэлъыр здынэсыр, хабзи-бзы-пхы зимылэу, зэуэн нэхъклэ нэгъуэщI лъэхуэхэм хуэмыгъэпса-

уэ паштыхъ генералхэм къалатэ адыгэхэр зыхуэдэр.

СурэтыщIым и дежклэ а луэ-хугъуэр лъэужьыншэу блэкIа-къым. Симпсон и тхыгъэхэм щыжелэ адыгэхэм нэхъыщхъэу-къалытэ луэхугъуищыр — ар лым и джатэр мэисэу, жьабзэу, и Iэнэм шхыныгъуэ плыщI къыт-ригъэуэвэфу щытынращ. Пэжщ, Iэнэм шхыныгъуэ плыщI къыт-рагъэуэвэну адыгэ псоми лъэ-кIыныгъэ ялакъым. Ауэ адыгэ лъапкъым илэр уимыгъэшхыфу цIыху яхэтакъым.

Симпсон гъэщIэгъуэныщэ щыхъупар бийм къаула адыгэ-лIым шэр къыщыхахыжым, шылэныгъэ къыгъэлъэгъуаращ. Инджылыз е урыс сэлэтхэм я узыр, улэгъэр зыгъэужьых хуш-хуэ ирахъэлIэмэ, адыгэ зауэ-лым зы щэлэ макъ кымыгъэлуу, хушхъуи ирамыхъэлIуэ шэр къыхахыжат.

Симпсон и сурэт «Лагерь в Черкесии» зыфIищам егъэлеи-ныгъи, щыщIи имылэу адыгэ жьэгум и теплээр зэрыщыта дыдэм хуэдэу къегъэлъагъуэ. Сурэтым щыболъагъу герцог Ньюкасл Iэнэ лъакъуищым бгъэ-дэсу адыгэхэм пщIэ къыхуащIу зэрагъэхъэщIэр.

Псом нэхърэ нэхъ удэзышэ-хыр абы и сурэт «Черкесы у форта Вайя» зыфIищаращ. Мы сурэтым и деж IупщIу зэхэхауэ щыболъагъу быдаплэр шаухуа щыплIэм (фортым) и дахагъыр, цIыхухэм щыгъын ящыгъхэр, дэтхэнэми я нэгухэм зыщIэ-гупсысыр къызэрилуатэр. ЩIэ-ныгъэлIэхэм зэрыжалэмклэ, мы сурэтымклэ быдаплэр здэщыта щыплIэр иджы зэманми къэб-гъуэтыжыфынуш.

СимпсонщIахэ адыгэхэм я щыналъэм зэманым хуэмы-шхыжу къына «Испы унэхэм» — (дольменхэм) я сурэтым хамэ къэралхэм щыпсэу лъапкъхэр щIэныгъэлIэхэр, къэхутакIуэхэр нэлусэ япэ дыдэу хуэзыщIар.

Испы унэхэм ятрищыкIа сурэтхэм къыщымылуылэу, абы-хэм яхуэгъэзауэ лъапкъым луэрылуатэу къыхэна хыба-рыжхъэри итхыжащ. Нобэ «Испы унэхэм» я ныбжьыр щIэныгъэ-лIэхэм зэхуэмыдэу къалатэ. Щылэщ абыхэм илэс миниплI я ныбжы жызыли, нэгъуэщIхэми нэхъыжыу къалытэ. ЗыщыплI пхуэмыхыжынуэр езы ухуэны-гъэхэмрэ щыналъэ здыщау-хуамрэщ...

Долытэ, Уильям Симпсон хуэдэхэм я фыщIэкIэ адыгэм и тхыдэр хъума хъуауэ, ди лъапкъым и зыужыныгъэм, бгъэдэлъ щIэныгъэм ар сэбэп зэрыхуэхъунур. Адыгэм хуэм-хуэмурэ зиужьыжми, ди фIэщ мэхъу илэс мин бжыгъэ зи ныбж хыдэ зилэ лъапкъыр щыщIэ щымылэу зэрызэфIуэвэ-жынуэр...

ГЪУКIЭКУЛ Даут.
КъщIр.

Ауэ ди лъапкъым и блэкIа жыжьэм ехъэлIа луэхугъуэ куэд къатIэщыжащ иджыри куэд къыщIапыгъэцауэ (е щIахъумэу) къонэ. Ауэ «дыдыр къэным ибдзэкIэ гъэпщIкIуа хъукъым, а дыдым и пэр къэп зрадзам гува-щIэхэми къиплъынуш» зэрыжалэм ещхъу, ди лъапкъым и тхыдэр, дауэ ямыгъэлIкIуми, щIапыуфэми, къыщIошжы...

Адыгэхэм я псэукIам, я щыналъэм и дахагъым, щылуэп-сым и IэфIагъым ди эрэм ипэклэ лыщыгъуэ этхуанэм псэуа Диодор Сицилийскэр купщIафIэу тетхыхауэ ыцтащ. Нэхъ класалэу, адыгэхэм яхъэ-лIа луэхугъуэ куэд къритхэ-кIауэ къыщIэнащ Полиен. Тыр-гъэтау гуащэм и хыбар ди нобэм къынэзыхъэсар Полиен и тхыгъэхэращ.

Кавказым щыхъэщIа, адыгэ-хэр зыщыпсэуа жэнэт щына-лъэм тетхыха, сурэт тезыщы-хъа цIыху зэчиифIэхэм яхэтщ инджылыз сурэтыщI цIэрылуэ Уильям Симпсон. ТхакIуэр, сурэтыщI Iээр, 1853 — 1856 гъэхэм Инджы-лыз къэралым и лы-кIуэу Къухъэплэ Кав-казым щылар, мыбдеж щыпсэуа адыгэ лIа-къуэхэм тхыгъэ гъэщIэ-гъуэнхэр, сурэт телы-джэхэр ятриухуащ.

Симпсоным и тхы-гъэхэмклэ, и сурэт гъуэ-зэдджэхэмклэ къыгъэ-лъэгъуащ адыгэхэм я зэуэкIэр, я фащэр, я гупсысэкIэр, я дуней тетыкIэр. Абы и тхы-гъэхэмклэщ, сурэтхэм-клэщ адыгэхэр зыхуэ-дэр хамэ къэралхэм къызэращIэу ыцтар.

Лъэпкъ шIэжьыр, щыIэныгъэр

Къэтыухъумэрэр ахэкIуакIэрэп

ЗэльашIэрэ сурэтышI-модельерэу, Адыгэ Республикэм культурэмкIэ изаслуженнэ IофышIэу СтIашьу Юрэ изэфэхьысыжхэр лъэпкъ шIэжым изыкIегъэлэтын ехьылIагъэх.

— ЩыIэныгъэм ихьугъэ-шIагъэхэр къыдэслытэхэзэ, сиIоф-шIэн зэхэсэщэ, — къелуатэ республикэм итын анахь лIапIэу медалэу «Адыгеим и Щытхьу-зехьэр» къызыфагъэшъошэгъэ СтIашьу Юрэ. — Искусствэмрэ тарихьымрэ зэрэзэпхыгъэхэр сигупшысэ шъхьалэхэм ахэсэ-лыптэ.

— **Кавказым щыпсэурэ лъэпкъхэм ящыIэкIэ-псэукIэ фэгъэхьыгъэ IофшIагъэу уиIэр макIэп. Сыда ахэр нахь зэ-пэблагъэ зышIыхэрэр?**

— Тарихьыр зэбгъэшIэнэу узыфежъэкIэ, лъэпкъхэм къакIу-гъэ гъогум нахь куоу зыщыбгъэ-

гъуазэ пшIоигъоу олхьыхъо. Кавказым лъэпкъыбэ ис. Ма-мырэу зэдыщыIэнхэм фэшI культурэу, искусствэу яIэм нахь зэпэблагъэ ышIыхэу сэлъытэ.

— **Щысэ заулэ къэпхыгъэ-мэ дэгъугъэ.**

— Ижьырэ лъэхъаным лъэпкъхэм ягъукIэхэм, хэдыкIынхэм апылхэм ягупшысэхэр шIэжым къыпкъырыкIыштыгъэх. Адыгэ шъуашэр я XIII-рэ лIэшIэгъум ашIынэу фежъэгъагъэх. Адыгэмэ ямызакъоу Кавказым щыпсэурэ лъэпкъхэм адыгэ шъуашэр аштагъ, зырагъэдэхагъ, къякIоу непи ащыгъ.

— **Адыгэ шъуашэмкIэ,**

лъэпкъ тхыпхъэхэмкIэ тари-хьым инэкIубгъохэр къызэрэ-шъулуатэхэрэм тытегъэгущыI.

— 1993-рэ илъэсым США-м сыщыIагъ. Тилъэпкъэгъухэу хэгъэгум исхэм сырагъэблагъи, мэээ заулэм къыкIоцI садэлсэ-угъ. Адыгэ шъуашэхэр, тхып-хъэхэр афэсшIыгъ, лъэпкъ зэ-хахъэхэм сахэлэжъагъ. США-м ис адыгэхэм тилъэпкъ шъуа-шэхэр ащыгъэу урамым къыры-кIохэ зэхъум, гушхоньгъэу ахэлъыгъэр гъашIэм щысщыгъуп-шэщтэп.

— **Адыгэмэ ятарихь нахь дэгъоу зэрагъашIэ ашIоигъоу къыоупчIыгъэхэба?**

— Тарихълэжъэу сызэрэ-лэжъэщтыр яслуагъ. Кавказ заом итарихь щыц пычыгъохэр къа-фэсIотагъэх. Мамыр лъэпкъэу тызэрэщытыр къыхэзгъэщызэ, Кавказ заор зэраухыгъэм фэгъэхьыгъэ лъэпкъ тхыпхъэ сшIы-гъэ, ар шIухъафтын афэсшIыгъ.

— **Тхыпхъэм гупшысэу хэлпхъагъэр къыталоба.**

— Кавказ заом тхъамыкIа-гъоу къытфыхьыгъэр, адыгэхэр итэкъухъагъэхэу дунаим зэрэ-щыпсэухэрэр, лъэпкъым зиугъо-ижьыныр, изыкIыныгъэ гъэпытэ-гъэныр — ахэр гупшысэ шъхьа-лэх.

— **Дунэе Адыгэ Хасэм ащ цытегушIылагъэх.**

— Кавказ заор зэраухыгъэм фэгъэхьыгъэ тамыгъэу Дунэе Адыгэ Хасэм щаштагъ.

— **Шъхъарыхъон теплэ ащ иI. Мыекъуапэ апэу щызылъэ-гъугъэхэм къыралолIагъэр къэзошIэжъа?**

— Шъхъарыхъонэу зыфа-тIорэр зэкIэми зэфэдэу къагу-рылуагъэп. Арэу щытми, Дунэе Адыгэ Хасэм а лъэхъаным хэтыгъэхэ Бэчыжъ Лейлэ, Мэщ-фэшIу Нэдждэт, Охътэ Алек-сандр, нэмыкIхэм агу рыхьыгъ. ДАХ-м итамыгъэ хэхыгъэ хъу-щтэу Бэчыжъ Лейлэ къылуагъ. Уахътэр зылъэкIуатэм, Iофыр ащ фэкIуагъ.

— **Тилъэпкъ дунаим нахь дэгъоу щашIэным фэшI егъэ-жъапIэу шъуилэхэр зэрэлъы-кIуатэхэрэм уиелпIыкIэхэр къелуалэхэба?**

— Тарихьым, экономикэм, культурэм, спортым ялпытыгъэр бэ. Сэ слъэгъугъэр ары сыкъы-зытегушIэрэр. США-м, Тырку-ем, Урысыем ишъолъырхэм сачылэу тилъэпкъэгъумэ салы-кIэмэ, адыгабзэкIэ садэгущыIэ. Адыгэхэу миллион пчъагъэ хъухэрэм тыбзэ, тикультурэ къаухъумэ зыхъукIэ, нэмыкI лъэпкъхэм тахэкIокIэщтэп, тишлушIагъэкIэ лпытэныгъэ къыт-фашIышIт.

Тиреспубликэ иеджапIэхэм

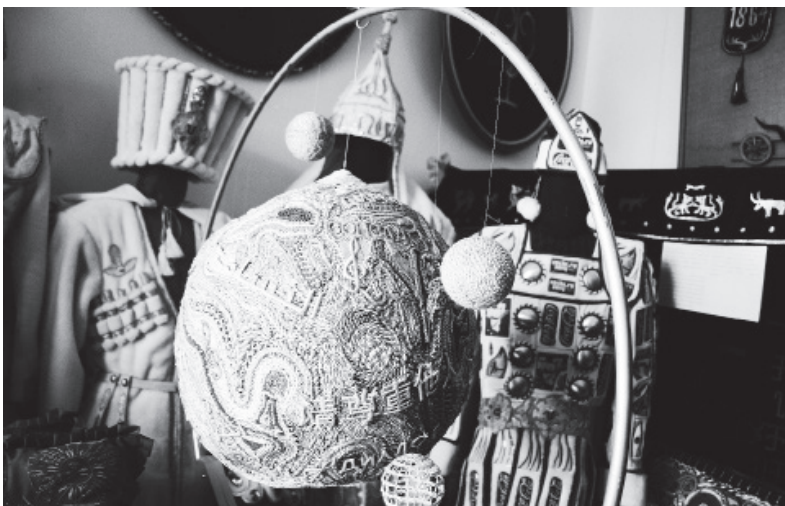
тхъамафэм къыкIоцI сыхъатитIу еджэгъу нахь ямыIэ зыхъукIэ неущ адыгабзэм къырыкIоштым сегъэгумэкIы. Кавказ заом тхъамыкIагъоу къытфыхьыгъэр джыри къытэгъуао. Тилъэпкъ итэкъухъагъэшъ, кIуачIэу тилэр зэтыугъоилIэжъыныр къытэ-хьылъэкIы. Бзэр, шэн-хабзэхэр къэтыухъумэхэзэ, тизэкъотыны-гъэ тигъэпытэщтэу сэлъытэ.

— **IофшIэнэу бгъэцакIэхэрэм яхьылIэгъэ гупшысэхэмкIэ тизэдэгущыIэгъу тыухы сшIо-игъу.**

— Унэм тисэу Iоф тэшIэми, лъэпкъ шIэжьыр къедгъэлыхы-рэп. Мамыр псэукIэм игъэдэхэн, зэкъошныгъэм игъэпытэн афэгъэхьыгъэ тхыпхъэхэр сэгъэхъа-зырых.

— **Уимурадхэр Тхъэм къыб-дегъэхъух.**

— Тхъауегъэпсэу.

Искусствэмрэ пIуныгъэмрэ

Орэдыр шIэжьым игупшыс

Адыгэ Республикэм и Къэралыгъо орэдыIо-къэшъокIо ансамблэу «Ислъамьер» илъэс къэс шьыгъо-шIэжъ мафэм хэлажъэ.

ШIэжьым, лIыхъужьныгъэм, зэкъош-ныгъэм игъэпытэн, нэмыкIхэм афэгъэ-хьыгъэ орэдхэр зэхэхъэхэм къащело. Шьыгъо-шIэжъ мафэм зэлъылэсыкIэ амалхэр ансамблэм ыгъэфедэхэзэ, ижьырэ орэдхэр онлайным щигъэжъын-чыштых.

— КъоджэбэрдьыкIо Мыхъамэт, Хъатх-мэ я КъокIасэ, Сэрмафэ афэгъэхьыгъэ орэдхэр, нэмыкIхэри дунаим щызэхэд-гъэхьыштых, — къытилуагъ «Ислъамьер» ихудожественнэ пашэу, Урысыем, Ады-

геим, Къэрэщэе-Щэрджэсым янароднэ артистэу, композиторэу Нэхэе Аслъан. — Кавказ заом фэгъэхьыгъэ орэдхэр тилъэпкъ итарихь щыштых. ТхакIи, еджа-кIи зымышIэщтыгъэхэ тятэжъ пIашьэхэм ахэр къытлIагъэлэсыжъыгъэхэу къэ-тэлэх.

Онлайным «Ислъамьер» иорэдхэр щызэхэзыыхьыштыхэм ялъэпкъ гупшысэ къылэтышIт. Псэ зыпыт орэдым цIыфыр епIу, щыIэныгъэм фегъасэ. Тарихь орэ-дыр лъэпкъ шIэжьым иIотакIу.

НэкIубгъор зыгъэхъазырыгъэр ЕМТIЫЛЪ Нурбий.

Редактор шъхьаIэхэр:

ДЭРБЭ Тимур
ХЪЭШIУЦIЭ Мухъэмэд
ТХЪАГЪЭПСЭУ
Уцужьыкъу

Зэхэзыщагъэр:

Адыгэ Республикэм лъэпкъ IофхэмкIэ, IэкIуб къэралхэм ащыпсэурэ тилъэпкъэгъухэм адырIэ зэпхыныгъэхэмкIэ ыкIи къэбар жьугъэм иамалхэмкIэ и Комитет
Адресыр: ур. Крестьянскэр, 236

Зыщаушыхъатыгъэр:

Урысые Федерацием хэутын Iоф-хэмкIэ, телерадиокъэтынхэмкIэ ыкIи зэлъылэсыкIэ амалхэмкIэ и Министер-ствэ и Темыр-Кавказ чIыпIэ гъэло-рышIапI, зэраушыхъатыгъэ номерыр ПИИ №ТУ23-00916

Зыщыхаутырэр:

ОАО-у «Полиграф-ЮГ»,
385000,
къ. Мыекъуапэ,
ур. Пионерскэр, 268

Редакциер зыдэщыIэр:

385000, къ. Мыекъуапэ,
ур. Первомайскэр, 197.
Телефонхэр: приемнэр: 52-16-79, редактор
шъхьаIэм игуадзэ —
52-49-44, пшгъэдэкIыжъ зыхьырэ
секретары — 52-16-77.
E-mail: adyvoice@mail.ru

Пчъагъэр

4876
Индексхэр
52161
52162
Зак. 885